

บทที่ 2

แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาวิจัย เรื่อง “พัฒนาการข่าวยอดเยี่ยมรางวัลมูลนิธิอิศรา อมันตกุล กับการกำหนดบทบาทและแนวทางในการรายงานข่าวเชิงสืบสวนเกี่ยวกับการทุจริตคอร์รัปชัน” มีการศึกษาข้อมูล แนวคิด และทฤษฎี รวมถึงงานวิจัยที่เกี่ยวข้องดังต่อไปนี้

- 2.1 แนวคิดการรายงานข่าวเชิงสืบสวน
- 2.2 วิธีการและรูปแบบการรายงานข่าวเชิงสืบสวน
- 2.3 การรายงานข่าวเชิงสืบสวนในยุคสื่อใหม่
- 2.4 บทบาทสื่อมวลชนในการป้องกันและต่อต้านการทุจริตคอร์รัปชัน
- 2.5 ทฤษฎีสื่อสารมวลชนว่าด้วยความรับผิดชอบทางสังคม (Social Responsibility Theory)
- 2.6 ทฤษฎีผู้เฝ้าประตูข่าวสาร (Gatekeeper Theory)
- 2.7 ทฤษฎีการกำหนดระเบียบวาระของข่าวสาร (Agenda-setting Theory)
- 2.8 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

2.1 แนวคิดการรายงานข่าวเชิงสืบสวน

การรายงานข่าวเชิงสืบสวน เป็นวิธีการสื่อข่าวที่เน้นหนักทางการรวบรวมข้อเท็จจริงต่างๆ โดยการสืบเสาะ ขุดคุ้ยข้อมูลจากเหตุการณ์ และหลักฐานให้แน่ใจในข้อเท็จจริงที่ได้ เพื่อความกระจ่างเกี่ยวกับเรื่องที่เคลือบแคลงสงสัย การสื่อข่าวด้วยวิธีนี้มักจะเกี่ยวข้องกับผลประโยชน์ของประชาชนส่วนรวม เช่น การทุจริต การคอร์รัปชัน ความไม่ชอบมาพากลทั้งหลาย (มาลี บุญศิริพันธ์, 2538, น.103)

ราชบัณฑิตยสถาน ให้ความหมายคำว่า “สืบสวน” ไว้ดังนี้

คำว่า “สืบสวน” ประกอบด้วยคำว่า “สืบ” กับคำว่า “สวน” คำว่า “สืบ” หมายถึง เสาะหา แสวงหา คำว่า “สวน” สันนิษฐานว่ามาจากคำภาษาเขมรว่า สวร (อ่านว่า ซัว) แปลว่า ถาม “สืบสวน” หมายถึง แสวงหาข้อเท็จจริงและหลักฐาน เพื่อพิสูจน์อะไรบางอย่าง เช่น เจ้าหน้าที่ต้อง

สืบสวนให้รู้ว่าใครเป็นมือวางระเบิดสถานีตำรวจต่างๆ พยายามเร่งรัดการสืบสวน และจับกุมคนร้ายมาดำเนินคดี

ข่าวเชิงสืบสวน ทั้งในประเทศไทยและต่างประเทศ มีผู้ให้ความหมายและคำนิยามที่แตกต่างกันออกไป

สมหมาย ปารีฉัตร รองประธานกรรมการบริษัท มดิชน จำกัด (มหาชน) อดีตบรรณาธิการหนังสือพิมพ์มดิชน เขียนไว้ในหนังสือ “ข่าวเจาะ เจาะข่าว” ว่า ข่าวที่ได้มาด้วยการสืบค้นขุดเจาะเรื่องราวออกมาดีแต่อย่างต่อเนื่อง จนกระทั่งพบข้อเท็จจริงที่ถูกต้องตามเหตุการณ์นั้นทุกประการ (สมหมาย ปารีฉัตร, 2537)

เสนาะ สุขเจริญ บรรณาธิการสำนักข่าวอิศรา ให้คำนิยามข่าวเชิงสืบสวน หมายถึง การรายงานข่าวในลักษณะเจาะลึก เกาะติด มีการสืบค้นข้อมูลทั้งด้านกว้างและลึกออกมาดีแต่อย่างต่อเนื่อง ทำให้ข้อเท็จจริงและข้อมูลที่อยู่เบื้องหลังของเหตุการณ์หรือเรื่องที่เป็นข่าวอยู่นั้นปรากฏต่อสาธารณะและนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงทางใดทางหนึ่ง (เสนาะ สุขเจริญ อ้างถึงใน วารสารอิศราปริทัศน์, 2557, น.28)

Nils Hanson ผู้นำของนิตยสารทีวีสืบสวนสวีเดน Uppdrag Granskning ให้ความหมายข่าวเชิงสืบสวนว่าเป็นวิธีการหนึ่งที่สามารถอธิบายความผิดปกติ นักข่าว และกองบรรณาธิการเป็นผู้เริ่มตัดสินใจ ผู้สื่อข่าวรวบรวมข้อมูลและเอกสารด้วยตนเอง มีลักษณะการทำงานคล้ายการวิจัย ทนความต้านทานและความยากลำบาก เพื่อนำข้อมูลมาเผยแพร่ให้ประชาชนได้รับทราบ (Nils, Hanson, 2558)

Sheila Coronel จากศูนย์ข่าวสืบสวนสอบสวนมหาวิทยาลัยโคลัมเบียในนครนิวยอร์ก สหรัฐอเมริกา แสดงความเห็นว่าการรายงานข่าวเชิงสืบสวน คือ การทำหน้าที่ของสุนัขเฝ้าบ้าน (Watchdog) เปิดเผยการทำความผิดและการละเมิดกฎระเบียบ ส่วนการรายงานข่าวประจำวันที่ได้ข้อมูลจากแหล่งข่าวเดียว การทำงานในลักษณะของปาปารัสซี (Paparazzi) ที่คอยติดตาม แอบถ่ายบุคคลที่มีชื่อเสียง เพื่อนำรูปไปขายต่อ ไม่ใช่การรายงานข่าวเชิงสืบสวน (Coronel, Sheila, 2558)

องค์การการศึกษา วิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization) หรือยูเนสโก (UNESCO) ให้ความหมายข่าวเชิงสืบสวนว่าเป็นการเปิดเผยเรื่องที่ซ่อนทั้งใจโดยคนที่อยู่ในตำแหน่งที่มีอำนาจหรือโดยไม่ตั้งใจเบื้องหลังข้อเท็จจริงและเหตุการณ์ เพื่อให้ประชาชนได้รับทราบ และข่าวลักษณะนี้ ก่อให้เกิดการขับเคลื่อนเสรีภาพในการแสดงออกและการพัฒนาสื่อ (UNESCO, 2558)

กล่าวโดยสรุป ข่าวเชิงสืบสวน (Investigative News) คือ ข่าวที่อธิบายปรากฏการณ์ที่ซ่อนอยู่เบื้องหลังเหตุการณ์ โดยนักข่าวต้องเข้าไปตรวจสอบ ติดตาม ในลักษณะเกาะติด เจาะลึก ขุดคุ้ยข้อมูลที่ซ่อนเร้นจากผู้มีอำนาจหน้าที่ โดยมีหลักฐานยืนยันชัดเจน มาเปิดเผยให้ประชาชนได้รับทราบ เพื่อนำไปสู่ความเปลี่ยนแปลงทางใดทางหนึ่ง

อย่างไรก็ตาม หัวใจสำคัญของข่าวเชิงสืบสวน (Investigative News) อยู่ที่กระบวนการทำข่าว เนื่องจากข่าวเชิงสืบสวนเป็นข่าวที่มีความยึดเหนี่ยวต่อเนื่อง จึงต้องอาศัยการทำงานเป็นกระบวนการที่ชัดเจน มีประสิทธิภาพ ติดตามผลอยู่เสมอ

มาลี บุญศิริพันธ์ กล่าวย้ำประเด็นนี้ไว้อย่างน่าสนใจในหนังสือการรายงานข่าวเชิงสืบสวนแบบประยุกต์ว่า ข่าวเชิงสืบสวนไม่ใช่ข่าวสำเร็จที่จะมีใคร หรือเหตุการณ์ใดมาบอกให้เราทำข่าวขึ้นนั้นอย่างโจ่งแจ้ง แต่จะเกิดขึ้นเมื่อผู้สื่อข่าวมีสัมผัส ความไว ความช่างสังเกตในปรากฏการณ์ที่ผิดปกติและมีสำนึกถึงความ (น่าจะ) เป็นข่าวในขณะนั้น ก่อนที่จะเริ่มตัดสินใจเดินหน้าสืบสวนต่อไป ดังที่มีการกล่าวกันอยู่เสมอว่า “ข่าวสืบสวน คือ ข่าวเจาะ ไม่ใช่ข่าวแจก และไม่ใช่ข่าวโหล แต่เป็นสิ่งที่นักข่าวต้องแสวงหา เจาะมาเองด้วยเทคนิคการสื่อข่าวหลายรูปแบบ” การทำข่าวสืบสวนนับเป็นสิ่งท้าทายกระบวนการทางปัญญาความคิด ตลอดจนไหวพริบของผู้สื่อข่าวอย่างแท้จริง ข่าวสืบสวนที่ประสบความสำเร็จส่วนใหญ่ มักจะให้ความสำคัญแก่การสร้างสรรค์กระบวนการการทำงานในทุกขั้นตอนอย่างรอบคอบเสมอ ซึ่งนอกจากต้องอาศัยจิตสำนึกแห่งวิชาชีพแล้ว ยังควรตระหนักถึงปัจจัยพื้นฐานอื่นที่เกี่ยวข้องด้วย

โดยปกติข่าวสืบสวนไม่ปรากฏให้เห็นชัดเจนเหมือนข่าวเหตุการณ์อื่น ๆ แต่ข่าวเหตุการณ์บางอย่างอาจกลายเป็นเบาะแสของข่าวเชิงสืบสวนได้ ผู้สื่อข่าวส่วนใหญ่มักเริ่มเบาะแสจากที่หนึ่งทีใด นำไปสู่การสร้างประเด็นข่าวเชิงสืบสวนเพื่อการติดตามเบาะแสต่อไป ใกล้เคียงข้อมูลความจริงมากขึ้น ประเด็นข่าวสืบสวนจึงมิได้ปรากฏขึ้นเอง และเชิญชวนให้มีการติดตาม แต่มักจะมีเบาะแสที่ทำให้ผิติดสังเกตกระตุ้นให้ผู้สื่อข่าวสนใจ ติดตามจุดประกายความอยากรู้ในสิ่งที่คิดว่าอาจมีประเด็นข่าวที่น่าสนใจซุกซ่อนอยู่ จึงเป็นจุดเริ่มต้นของการทำข่าวทุกประเภท โดยเฉพาะข่าวเชิงสืบสวนจะให้ความสนใจกับเบาะแสข่าวเป็นพิเศษ

สำหรับปัจจัยที่เอื้อให้การทำข่าวสืบสวนเป็นไปได้อย่างมีประสิทธิภาพนั้น มี 7 ข้อหลัก คือ 1. การจัดระบบแนวคิด ต้องอาศัยพื้นฐานความรู้ของผู้สื่อข่าว ทั้งจากการเป็นคนช่างสังเกต และจดบันทึกเรื่องราวต่างๆ อันนำมาซึ่งเบาะแสข่าว แหล่งข่าว มุมมองเกี่ยวกับข่าวและเหตุการณ์ต่างๆ 2. การศึกษาความเป็นไปได้ของข่าว โดยประเมินจากคุณค่าข่าว อุปสรรคปัญหา ปฏิกริยาต่อต้าน 3. การตัดสินใจเดินหน้า 4. เตรียมงานและวางแผน 5. เสาะหาข้อมูล 6. ประเมินสถานการณ์ และ 7. การรายงานข่าวเชิงสืบสวน

อย่างไรก็ตาม การทำข่าวเชิงสืบสวนถือเป็นการรายงานข่าวระดับสูง ซึ่งท้าทายความสามารถหลายๆ ด้านของนักข่าว และไม่มีกฎเกณฑ์เฉพาะที่สามารถยึดถือตายตัว แต่เป็นเรื่องของการใช้ทักษะความเป็นนักข่าวที่ปวง เพื่อปฏิบัติการเฉพาะหน้าอย่างไม่ประมาทและเตรียมพร้อมอย่างดี กลยุทธ์สูงสุดของการทำข่าวประเภทนี้ คือ ตัวผู้สื่อข่าว ที่รู้จักประยุกต์ใช้เทคนิควิธีการสื่อข่าวได้อย่างเหมาะสมกับโอกาสและกาลเทศะมากน้อยแค่ไหน เหนืออื่นใดประสิทธิภาพของการขุดเจาะข่าวตลอดกระบวนการขึ้นอยู่กับไหวพริบปฏิภาณของผู้สื่อข่าวโดยตรงอย่างแท้จริง ดังคำกล่าวที่ว่า “สถานการณ์พาไปสู่เหตุการณ์ และเหตุการณ์มักพาไปสู่ความเปลี่ยนแปลงของสถานการณ์เสมอ” (มาลี บุญศิริพันธ์, 2538, น.113-140)

ขณะที่ข่าวที่ได้รับรางวัลยอดเยี่ยมมูลนิธิอิศรา อมันตกุล ตั้งแต่ปี 2515 จนถึงปัจจุบันถูกระบุว่าเป็นข่าวที่ใช้กระบวนการทำข่าวเชิงสืบสวนมาช่วยในการเสาะแสวงหาประเด็น เบาะแส แหล่งข่าว เอกสารหลักฐาน แทบทั้งสิ้น

2.2 วิธีการและรูปแบบการรายงานข่าวเชิงสืบสวน

ข่าวเชิงสืบสวนถูกระบุว่าเป็นข่าวที่มีความแตกต่างจากการรายงานข่าวแบบปกติทั่วไป นักข่าวที่ทำข่าวประเภทนี้จะต้องทำงานหนักเพื่อให้ได้มาซึ่งข้อมูลข้อเท็จจริงที่ถูกต้อง รวมถึงหลักฐานต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นการตรวจสอบสืบค้นข้อมูลด้านเอกสาร การเสาะแสวงหาแหล่งข่าว การสัมภาษณ์ผู้เกี่ยวข้องให้ครบถ้วนรอบด้าน รวมถึงการลงพื้นที่ตรวจสอบยืนยันข้อเท็จจริง

ในหนังสือ “การรายงานข่าวชั้นสูง” (พิศิษฐ์ ชาวลาธวัช และคณะ, 2539, น.78) อธิบายว่า ลักษณะของข่าวที่จัดว่าเป็นข่าวเชิงสืบสวน คือ ข่าวที่มีองค์ประกอบต่างๆ ดังต่อไปนี้

1. มีความลึก โดยลงไปสัมผัสถึงข้อเท็จจริงในเรื่องที่เกิดขึ้นจริงๆ ไม่ใช่เพียงแค่ได้ข่าวมาจากการบอกเล่าเท่านั้น เป็นข้อเท็จจริงที่ได้มาจากขุดเจาะ สืบค้น จนมีหลักฐานพิสูจน์ได้ว่า เรื่องที่หนังสือพิมพ์นำมารายงานกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจริงเป็นเรื่องเดียวกัน

2. มีความกว้าง เกี่ยวข้องถึงบุคคล องค์กร มากกว่าข่าวปกติ เป็นข่าวที่คนส่วนใหญ่ในสังคมให้ความสนใจติดตาม

3. มีความซับซ้อน มีประเด็นหรือแง่มุมของข่าวหลายประเด็น หรืออาจเพิ่มความซับซ้อนของประเด็นใหม่เกิดขึ้นตลอด

4. มีความแรง หรือมีพลังมากกว่าข่าวปกติ เอาจริงเอาจัง หนักแน่น น่าเชื่อถือ ผลกระทบของข่าวเป็นวงกว้าง ไม่เฉพาะคนเพียงคนเดียวหรือ 2-3 คนเท่านั้น

5. มีความต่อเนื่อง ในการติดตามและนำเสนอติดต่อกันเป็นเวลานาน ซึ่งไม่จำกัดแน่นอนว่าเป็นระยะเวลาเท่าไร ขึ้นอยู่กับพัฒนาการของข่าวมีประเด็นมากน้อยแค่ไหน การติดตาม

รายงานข่าวต้องเกาะติดต่อเนื่อง ดังที่เรียกว่ากักไม่ปล่อย ความสำเร็จของข่าวในลักษณะนี้ขึ้นอยู่กับความต่อเนื่องด้วยเช่นกัน

6. ควรเป็นข่าวเดียว หรือที่เรียกว่า เอ็กซคลูซีฟ (Exclusive) หรือสก็๊ป (Scoop) ที่ได้มา และนำเสนอเพียงฉบับเดียวก่อนใคร หนังสือพิมพ์อื่น ไม่มีหรือมีก็เป็นการนำเสนอติดตามมาในภายหลัง

7. มีลักษณะเปิดโปง ชุคุ้ยข้อเท็จจริง มีหลักฐาน เอกสารข้อมูลมายืนยันจนพิสูจน์ได้ชัดเจน สะท้อนการต่อสู้เพื่อความถูกต้อง เป็นธรรม ไม่จําแนกต่อการบิดเบือน ปิดกั้นอำพรางข้อเท็จจริง

8. หาข้อมูลได้ หลังจากข้อเท็จจริงถูกค้นพบนำออกมาตีแผ่ ทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลง เช่น มีการสอบสวนดำเนินการกับผู้เกี่ยวข้องไม่ว่าทางคดีแพ่ง อาญาหรือทางวินัย ผู้กระทำความผิดได้รับการลงโทษติเตียน จนถึงจ้องจํา ถูกระเบียบ ข้อบังคับที่ข้อย่อน ซ่อนเงื่อน เอื้ออำนวยต่อการทำผิดอุกยกลึกหรือปรับปรุงแก้ไข ทำให้เกิดความโปร่งใสในเรื่องนั้นในที่สุด

ขณะที่ในหนังสือ ข่าวเจาะ-เจาะข่าว ถอดประสบการณ์และเทคนิคข่าวเชิงสืบสวนของสมาคมนักข่าวนักหนังสือพิมพ์แห่งประเทศไทย ระบุลักษณะข่าวเชิงสืบสวนไว้ดังนี้

1. เป็นการเปิดโปงเรื่องใดเรื่องหนึ่ง ด้วยการค้นคว้าและตีแผ่ข้อมูลที่ยังไม่เคยถูกเปิดเผยมาก่อน

2. กล่าวถึงภาพใหญ่และผลกระทบเชิงกว้างต่อคนหมู่มาก มากกว่าการให้ความสำคัญกับเหตุการณ์ย่อยเหตุการณ์ใดเหตุการณ์หนึ่งโดยเฉพาะ

3. ไม่ใช่การเสนอข่าวโดยใช้แหล่งข่าวเพียงแห่งเดียว หรือข่าวจากการแถลงเท่านั้น

4. มักเป็นการค้นคว้าที่ใช้เวลานานกว่าการทำข่าวธรรมดา ซึ่งต้องทุ่มเททั้งเวลาและความพยายาม

5. อาจเป็นข่าวที่สร้างขึ้นโดยหาประเด็นใหม่จากสิ่งที่ทราบกันอยู่แล้ว หรือชุคุ้ยเจาะลึกต่อจากที่เป็นข่าวไปแล้ว

6. เป็นการเปิดโปงสิ่งที่ไม่ถูกต้อง

7. อธิบายปัญหาสังคมที่มีความซับซ้อน

8. ต้องเป็นข่าวที่มีคุณค่าและความสำคัญต่อส่วนรวม

ส่วนรายงานข่าวเชิงสืบสวนสามารถแบ่งเป็น 3 ประเภท (สมาคมนักข่าวนักหนังสือพิมพ์แห่งประเทศไทย, อ้างถึงใน ข่าวเจาะ-เจาะข่าว ถอดประสบการณ์และเทคนิคข่าวเชิงสืบสวน, 2549, น.69) คือ

แบบดั้งเดิม คือ การเปิดเผยข้อมูลใหม่ที่ไม่เคยมีการเปิดเผยมาก่อน
 แบบตีความ คือ เป็นการขุดคุ้ยความจริงขึ้นมาเปิดเผยแล้วอธิบายความ
 แบบต่อยอด คือ การรายงานการสืบสวนต่อจากการสืบสวนที่ผู้อื่นทำมาแล้ว
 สมาคมนักข่าวสืบสวนและบรรณาธิการของสหรัฐอเมริกา (IRE หรือ Investigative Reporter & Editors Inc USA) (พิศิษฐ์ ชวลาธวัช และคณะ, 2539, น.79) ให้ความเห็นว่า ลักษณะหรือองค์ประกอบของข่าวเชิงสืบสวน มี 3 ประการ คือ

1. เป็นการเจาะข่าวโดยนักข่าวเอง มิใช่เป็นรายงานหรือผลสรุปจากการเจาะข่าวของบุคคลใดหรือกลุ่มใด
2. เป็นเรื่องเกี่ยวข้องหรือมีความสำคัญเพียงพอต่อการรับรู้ของผู้อ่าน
3. เป็นเรื่องที่บุคคลบางคนหรือองค์กรบางองค์กรมีความพยายามที่จะปิดบังข้อมูลไม่ให้ปรากฏต่อสาธารณะ

David kaplan อดีตบรรณาธิการบริหาร บรรณาธิการข่าว ประจำศูนย์ข่าวสืบสวนในซานฟรานซิสโก สหรัฐ (สมหมาย ปาโรจฉัตต์, 2537, น.131-132) ได้นิยามลักษณะของการสืบสวนว่า มีองค์ประกอบต่างๆ ดังนี้

1. การรายงานข่าวสืบสวนต้องวิเคราะห์ห้วิจารณ์อย่างเป็นระบบ เริ่มตั้งแต่การได้เบาะแสข่าวมา ผู้สื่อข่าวจะต้องวิเคราะห์และประเมินความน่าเชื่อถือของเบาะแสว่ามีความน่าเชื่อถือมากน้อยเพียงใด ก่อนประชุมกองบรรณาธิการเพื่อแตกสมมติฐานข่าว ตลอดจนวางแผนข่าว และวางแผนคน เพื่อประสานงานกับขุดคุ้ยข้อมูลอย่างเป็นระบบ โดยข้อมูลที่ได้รับจากแหล่งข่าวบุคคลหรือแหล่งข่าวเอกสาร ทีมข่าวต้องประเมินความน่าเชื่อถือของข้อมูลที่ได้รับก่อนจะเผยแพร่ข้อมูลออกสู่สายตาคนอ่าน
2. จะต้องมีการวิจัย ค้นคว้า และการรายงานข่าวในระยะยาวอย่างต่อเนื่อง การรายงานข่าวสืบสวนนั้น ผู้สื่อข่าวจะต้องค้นคว้าเอกสารและสัมภาษณ์บุคคลที่เกี่ยวข้องเพื่อรายงานข่าวอย่างเจาะลึกและนำเสนอข้อมูลอย่างต่อเนื่อง จนปัญหาสังคมได้รับการแก้ไข
3. จะต้องขุดคุ้ยอย่างมุ่งมั่น ไม่ลดละ เป็นประเภทกัดไม่ปล่อย
4. ใช้บันทึกเอกสารสาธารณะ ค้นคว้าเอกสารบันทึกราชการ และแกะรอยด้านเอกสาร โดยแหล่งข่าวด้านเอกสาร หรือเอกสารที่มีลายลักษณ์อักษร
5. สัมภาษณ์คนให้กว้างขวางให้มากที่สุด
6. ใช้เครื่องมือและกลวิธีสืบสวน เหมือนที่นักสืบหรืออัยการใช้
7. ทำหน้าที่เป็นที่พึ่งสุดท้ายของประชาชน เพื่อความยุติธรรม เป็นปากเสียงให้กับผู้ไร้สิทธิไร้เสียงในสังคม

8. การนำข้อมูลที่กระจัดกระจายมาปะติดปะต่อกันจนเป็นเรื่องราว
9. นำเสนอข่าวที่สื่อมวลชนอื่นไม่ได้นำเสนอ
10. เปิดโปงข้อมูลที่มีผู้ต้องการปิดเป็นความลับ
11. รายงานข่าวเปิดโปงและกรุยทางเพื่อให้ข้อมูลใหม่แก่สาธารณะ และเสริมการอภิปรายสาธารณะอย่างสำคัญ

12. ต้องทำตัวเหมือนหมาเฝ้าบ้าน เป็นยามระวังภัยให้สังคม

ทั้งนี้ การรายงานข่าวเชิงสืบสวน แตกต่างจากการรายงานข่าวทั่วไป โดยเฉพาะแตกต่างจากการรายงานข่าวเชิงตีความ (Interpretative Reporting) ตรงที่สิ่งแวดล้อมไม่เหมือนกัน คือการรายงานข่าวทั่วไป ข้อเท็จจริงที่นำมาเขียนข่าวปรากฏให้เห็นเมื่อผู้สื่อข่าวเห็นอย่างไรก็รายงานอย่างนั้น รายงานข่าวแบบนี้เรียกว่า รายงานข่าวตามเนื้อผ้า (Straight-Forward News Reporting) ส่วนการรายงานข่าวเชิงตีความนั้น เป็นรายงานข่าวที่ผู้รายงานพยายามแสดงความต่อเนื่องของข้อเท็จจริงที่ปรากฏในปัจจุบัน ที่เกิดขึ้นในอดีต กับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน เพื่อชี้ทิศทางในอนาคต ไม่ว่าจะเป็นการรายงานข่าวตามเนื้อผ้าหรือรายงานเชิงตีความก็ตาม ข้อเท็จจริงที่นำมารายงานขณะนั้น ปรากฏให้เห็นเด่นชัดอยู่แล้ว แต่สำหรับรายงานข่าวเชิงสืบสวนนั้น ข้อเท็จจริงสำคัญซุกซ่อน ไม่มีปรากฏให้เห็นเด่นชัด และไม่อาจหยิบยกมาได้โดยง่าย ตรงกันข้ามข้อเท็จจริงนั้นจะซ่อนอยู่ (Hidden Facts) ผู้ที่ทำหน้าที่รายงานจะต้องขุดค้นขึ้นมาเอง การรายงานข่าวเชิงสืบสวนมักจะถูกกล่าวถึงในลักษณะการแสดงความบทบาทของสื่อมวลชน เพื่อต่อสู้กับความไม่เป็นธรรมเป็นสำคัญ แต่อีกด้านหนึ่งในแง่ของธุรกิจ หนังสือพิมพ์เป็นสินค้าซึ่งข่าวเป็นองค์ประกอบสำคัญ ข่าวประเภทสืบสวนเป็นข่าวที่สามารถผลักดันให้ยอดการจำหน่ายของหนังสือพิมพ์เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วจากความอยากรู้อยากเห็นของผู้อ่าน (พิศิษฐ์ ชวลาธวัช และ คณะ, 2539, น.77)

สอดคล้องกับความเห็นของ สมหมาย ปาโรจันต์ ที่ชี้ว่า ข่าวเชิงสืบสวนจึงเป็นข่าวที่ยกระดับมาจากการรายงานข่าวปกติธรรมดา จนเป็นข่าวที่ทำให้เกิดการติดตาม วิพากษ์วิจารณ์อย่างกว้างขวาง และเกิดการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงจนสามารถระงับยับยั้ง หรือยุติการกระทำเรื่องนั้นในที่สุด การทำข่าวสืบสวนสอบสวนจึงเป็นข่าวที่แสดงถึงการทำหน้าที่ของสื่อมวลชนที่สมบูรณ์ สะท้อนถึงบทบาทและอิทธิพลของสื่อมวลชนอย่างชัดเจนที่สุด (สมหมาย ปาโรจันต์, 2537, น.24)

ขณะที่ข่าวเชิงสืบสวนที่ได้รับรางวัลข่าวยอดเยี่ยมมูลนิธิอิศรา อมันตกุล ตั้งแต่ปี 2515 ถึงปัจจุบัน ถูกระบุว่า เป็นข่าวที่มีความสำคัญ ช่วยเปิดโปงและการระงับยับยั้งการทุจริตคอร์รัปชัน ในหลายกรณีเช่นกัน

2.3 การรายงานข่าวเชิงสืบสวนในยุคสื่อใหม่

ในปัจจุบันสื่อสังคมออนไลน์ (Social Media) มีบทบาทต่อการดำรงชีวิตมนุษย์ในสังคมอย่างมาก โดยเฉพาะการสื่อสาร เห็นได้จากข้อมูลของกระทรวงเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสาร (ไอซีที) ที่เปิดเผยออกมาล่าสุดในช่วงเดือนเมษายน 2558 ระบุว่า ขณะนี้ทั้งประเทศไทยมีผู้ใช้งานอินเทอร์เน็ตประมาณ 30% ของประชากร 70 ล้านคน หรือราว 21 ล้านคน เฉพาะในส่วน of โซเชียลมีเดีย อย่างเฟซบุ๊ก ที่ทั่วประเทศขณะนี้ มีผู้ใช้งานมากถึง 28 ล้านคน ยังไม่นับจำนวนผู้ใช้งานโซเชียลมีเดียอื่น เช่น ไลน์ ยูทูป ทวิตเตอร์ และอินสตาแกรม อีกนับไม่ถ้วน

ขณะที่สำนักงานพัฒนาธุรกรรมทางอิเล็กทรอนิกส์ (ETDA) แจกผลสำรวจพฤติกรรมการใช้งานอินเทอร์เน็ตในเมืองไทยว่า ล่าสุดคนไทยประมาณ 30% ใช้งานอินเทอร์เน็ตและโซเชียลมีเดีย เฉลี่ยสูงถึง 50.4 ชั่วโมงต่อสัปดาห์ หรือเท่ากับมีคนไทยราว 21 ล้านคน ใช้เวลาประมาณ 7.2 ชั่วโมงต่อวัน (เกือบ 1 ใน 3 ของวัน) ชลุดอยู่กับอินเทอร์เน็ต ทั้งเพื่อความบันเทิง ขยายสินค้า หาข้อมูล หรือใช้เพื่อการอื่นใดก็ตาม (สำนักงานพัฒนาธุรกรรมทางอิเล็กทรอนิกส์ (ETDA) อ้างถึงใน ไทยรัฐออนไลน์, 2558)

ส่งผลให้การทำงานของสื่อเปลี่ยนแปลงไปด้วย ทั้งการเพิ่มช่องทางนำเสนอข้อมูลข่าวสาร ในรูปแบบการนำเสนอข้อมูลผ่านสื่อออนไลน์ช่องทางต่างๆ ไปสู่ผู้อ่าน รวมถึงวิธีการทำงานข่าวของนักข่าวเชิงสืบสวน

สุชาดา จักรพิสูทธิ์ (2557) ระบุว่า ความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีและวิทยาศาสตร์ กลายเป็นอำนาจที่กำหนดความเปลี่ยนแปลงแก่ทุกภาคส่วน นอกเหนือไปจากการเป็นกลไกเอาชนะระยะทางและเวลา ที่ทำให้โลกทั้งโลกก้าวเดินไปสู่ทิศทางเดียวกัน บทบาทของเทคโนโลยีทันสมัย โดยเฉพาะด้านการสื่อสาร ยังนำมาซึ่งผลกระทบในระดับ “การปฏิวัติ” เป็น Digital Revolution ที่ทำให้ข้อมูลข่าวสารและระบบการสื่อสารเชื่อมต่อ ถูกเปลี่ยนไปเป็นภาษาและรูปลักษณะอย่างใหม่ เช่น คอมพิวเตอร์ ดาวเทียมสื่อสาร อินเทอร์เน็ต ใยแก้วนำแสง เคมเบิลทีวี กระจายโทรทัศน์ เป็นต้น และเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดสิ่งที่เรียกว่า “สื่อใหม่” หรือ New Media อันหมายถึงระบบการสื่อสารที่มีการเชื่อมต่อทางอิเล็กทรอนิกส์ของเครือข่ายที่รวดเร็ว ไร้พรมแดน นำมาซึ่งกระบวนการทัศน์ใหม่ในความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับข้อมูลข่าวสารหรือโลกรอบตัว ที่ว่า “ข้อมูลข่าวสารคืออำนาจ” สื่อใหม่จึงมีผลกระทบทำลายต่อ “สื่อดั้งเดิม” (Traditional Media) อันได้แก่ หนังสือพิมพ์ นิตยสาร โทรทัศน์ และวิทยุ ทั้งโดยตรงและโดยอ้อม เพราะสามารถตอบสนองผู้ใช้/ผู้แสวงหาข้อมูลได้อย่างมีประสิทธิภาพ รวดเร็ว กว้างไกล ทั้งในรูปแบบภาพเสมือนจริง เสียง แบบจำลองกราฟิก และปริมาณข้อมูลจำนวนมาก อีกทั้งยังมีลักษณะ interactive เปิดโอกาสให้แก่การตอบสนอง ในขณะที่สื่อดั้งเดิมมีข้อจำกัดเรื่องเนื้อหาการนำเสนอ

และช่วงเวลาการออกอากาศ จนอาจกล่าวได้ว่าจำนวนผู้อ่านข่าวสารจากหนังสือพิมพ์ในช่วงอายุ 15-24 ปี ในรอบ 10 ปีที่ผ่านมา ลดลงไปมาก ถึงแม้งานวิจัยชิ้นเดียวกันนี้จะพบว่าผู้คนในวัย 35 ปีขึ้นไป ยังคงมีพฤติกรรมการรับข่าวสารจากหนังสือพิมพ์ก็ตาม

ความท้าทายของสื่อใหม่ จึงมิใช่แต่เพียงความเหนือกว่าในเชิงเทคโนโลยี หากแต่เป็นความท้าทายในระดับกระบวนการทัศนคติ เนื่องจากสื่อดั้งเดิมนั้นเป็นพื้นที่ที่เปิดให้แก่ “มืออาชีพนักสื่อสาร” (professional) เท่านั้น ในขณะที่สื่อใหม่เปิดพื้นที่ให้แก่คนธรรมดาสามัญ ไปจนถึงเยาวชนสามารถมีบทบาทเป็นนักสื่อสารได้ด้วย เมื่อเป็นเช่นนี้ นอกจากผู้รับสารคือผู้ส่งสาร ผู้อ่านคือผู้เขียนแล้ว ผู้อ่านยังเป็นผู้กำหนด “ประเด็นสาธารณะ” ในพื้นที่สาธารณะอย่างใหม่นี้ด้วย ผลกระทบจากสื่อใหม่ดังกล่าว นำมาซึ่งการปรับตัวในระดับต่างๆ ของสื่อดั้งเดิมในประเทศไทย นับตั้งแต่การนำเทคโนโลยีสื่อสารมารับใช้งานการผลิตข่าว เช่น ในระดับนักข่าวที่ปรับเปลี่ยนวิธีการส่งข่าว ภาพ และเสียงแก่บรรณาธิการด้วยอีเมล/ไอแพด/ไอโฟน หนังสือพิมพ์และนิตยสารที่จัดทำเว็บไซต์ของตนเองผ่านสื่อออนไลน์ เพื่อดักจับกลุ่มเป้าหมายใหม่ๆ และขยายช่องทางด้านธุรกิจการตลาด และเสนอเนื้อหาที่หลากหลายจับใจชีวิตคนรุ่นใหม่มากขึ้น และแม้แต่การที่หนังสือพิมพ์บางฉบับปรับวิธีการเขียนข่าวให้สั้น กระชับ อ่านจบในหน้าเดียว เพื่อแข่งขันและตอบสนองพฤติกรรมผู้รับสารที่เปลี่ยนไปด้วยอิทธิพลของสื่อใหม่ ไปจนถึงการที่สื่อดั้งเดิมขยายกิจการไปสู่พื้นที่ของสื่อใหม่ เช่น การร่วมทุนหรือลงทุนข้ามสื่อระหว่างนิตยสาร หนังสือพิมพ์ วิทยุและโทรทัศน์ หรือธุรกิจมัลติมีเดีย สุชาดา จักรพิสุทธิ์ (อ้างถึงใน สำนักข่าวออนไลน์ที่ซีไอเอ, 2557)

ขณะที่ มานะ ตริรยาภิวัฒน์ คณบดีคณะนิเทศศาสตร์ มหาวิทยาลัยหอการค้าไทย ระบุว่า ในช่วง 5-6 ปีที่ผ่านมา สื่อสังคมออนไลน์ (Social Media) เป็นเทคโนโลยีสื่อใหม่ที่มีอิทธิพลอย่างมากต่อแวดวงการเมือง เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมของโลก รวมถึงการทำงานของนักข่าวเชิงสืบสวน เช่น ข่าว “จีที200 ไม้ล้างป่าช้า พันล้าน” ของกองบรรณาธิการหนังสือพิมพ์คมชัดลึกที่ได้รับรางวัลข่าวยอดเยี่ยมมูลนิธิอิศรา อมันตกุล ปี 2553 ก็ได้เบาะแสข่าวมาจากชุมชนออนไลน์ในห้วง “หว่ากอ” เว็บไซต์อร์ดพันทิป ขณะที่กองบรรณาธิการสำนักข่าวใหญ่หลายแห่งก็มีจอมอนิเตอร์ฉายความเคลื่อนไหวฟีดข่าว (News Feed) ของทวิตเตอร์ เพื่อให้สำนักข่าวและบรรณาธิการสามารถติดตามความเคลื่อนไหวของเหตุการณ์ต่างๆ ได้ตลอดเวลา

ถือว่ามีการพัฒนาขึ้นอย่างมาก ต่างจากข้อมูลการใช้ประโยชน์จากสื่อสังคมออนไลน์ของนักข่าวไทยในอดีต ที่ปรากฏผลจากงานวิจัยเรื่อง “สื่อสังคมออนไลน์ (Social Media) กับการเปลี่ยนแปลงกระบวนการสื่อข่าว” ของ สุกุลศรี ศรีสารคาม ที่พบว่า ผู้สื่อข่าวและบรรณาธิการข่าวมักใช้งานเฟซบุ๊กในลักษณะการเผยแพร่ข่าว รายงานข่าวสั้น แสดงความคิดเห็นบางเรื่อง และโพสต์

ลิงก์ของข่าวสารที่ต้องการเผยแพร่ แม้จะมีคนมาตอบโต้และแสดงความเห็นในโพสต์ต่างๆ แต่ยังคงเป็นลักษณะของการมาแสดงความเห็นแบบทั่วไป ยังไม่มีการพูดคุยหรือไม่ค่อยมีผู้สื่อข่าวไปตอบโต้ และพูดคุยเพื่อคุยประเด็นข่าวหรือมุมมองของข่าวมาต่อยอด

ชี้ให้เห็นว่า นักข่าวรวมถึงบรรณาธิการของสื่อมวลชนไทยส่วนใหญ่ยังขาดทักษะในการใช้สื่อสังคมออนไลน์มาช่วยในกระบวนการรวบรวมข้อมูลและหาข่าว (News Gathering) อันเป็นกระบวนการสำคัญเริ่มต้นของการทำข่าวเชิงสืบสวน ขณะที่นักข่าวโลกตะวันตก โดยเฉพาะในสหรัฐอเมริกา มองสื่อสังคมออนไลน์เป็นแหล่งค้นคว้าวิจัยสำคัญในการทำข่าว ตัวอย่างเห็นได้ชัดจากงานวิจัยของมหาวิทยาลัย George Washington (2010) พบว่า นักข่าวชาวอเมริกันร้อยละ 89 ใช้บล็อกเป็นแหล่งค้นหาข้อมูลในการทำข่าว ร้อยละ 65 ใช้เฟซบุ๊ก และลิงค์อิน และร้อยละ 52 ใช้ Twitter Clay Shirky

นอกจากนี้ การใช้สื่อสังคมออนไลน์ ยังมีข้อดีสำหรับนักข่าวเชิงสืบสวน ในการช่วยเสาะหาแหล่งข่าวทำให้นักข่าวไม่จำกัดแคบแค่แหล่งข่าวหน้าเดิมๆ ที่คุ้นชินกันตามสื่อมวลชน แต่นักข่าวยังสามารถหาแหล่งข่าวผู้เชี่ยวชาญพิเศษเฉพาะด้านหรือแหล่งข่าวที่อยู่ในเหตุการณ์ต่างๆ โดยไม่ถูกจำกัดด้วยเงื่อนไขทางภูมิศาสตร์ รวมถึงเป็นแหล่งสืบค้นข้อมูลเอกสารสำคัญ สถิติ และงานวิจัยได้อีกด้วย แต่ในขั้นตอนการใช้งานควรจะต้องมีการตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลเสียก่อน รวมถึงการดึงชุมชนเข้ามามีส่วนรวมในกระบวนการทำข่าว ตัวอย่างเช่น การใช้ Crowdsourcing ของหนังสือพิมพ์ The Guardian ของอังกฤษ เปิดให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการตรวจสอบการทุจริตของนักการเมืองอังกฤษที่เบิกเงินรัฐไปใช้อย่างเหมาะสม หรือกรณีของนายเอียน ทอมลินสัน เสียชีวิตขณะเดินทางประชุมประท้วง G20 ใจกลางเมืองลอนดอน เมื่อวันที่ 1 เมษายน 2552 ที่ชวนให้ประชาชนส่งข้อมูล ภาพถ่าย คลิปภาพ จนพบความจริงว่านายเอียนเสียชีวิตจากการที่ตำรวจใช้กระบอกฟ้าลงที่ศีรษะ ทำให้เสียชีวิตในเวลาต่อมา

พร้อมเสนอแนะว่า ในยุคดิจิทัลเช่นทุกวันนี้ ภูมิทัศน์ของสื่อได้ปรับเปลี่ยนแตกต่างไปจากเดิมอย่างสิ้นเชิง อำนาจในการกำหนด “วาระข่าวสาร” ซึ่งเคยอยู่กับนักข่าว-นักสื่อสารมวลชน ถูกท้าทายโดยคนธรรมดาที่พกพาโทรศัพท์มือถือ มองมุมหนึ่งอาจกล่าวได้ว่าบทบาทความสำคัญของนักข่าวมืออาชีพในอดีต ซึ่งเคยตรวจสอบสังคม ตรวจสอบนักการเมืองผ่านการทำข่าวเชิงสืบสวนเริ่มลดน้อยลงไป แต่หากมองอีกมุมหนึ่งถ้านักข่าวยุคใหม่สามารถประยุกต์ใช้เทคโนโลยี โดยเฉพาะสื่อสังคมออนไลน์ เชื่อมโยงบทบาทนักข่าวของตนเองกับชุมชน ทั้งในสภาพของชุมชนในโลกแห่งความเป็นจริงและชุมชนเสมือนในโลกออนไลน์ ก็จะทำให้พลังตรวจสอบสังคม ตรวจสอบนักการเมือง พลังในการทำข่าวเชิงสืบสวนของนักข่าวมีมากขึ้น

เหมือนดังคำกล่าวของ Charles Darwin ที่ว่า “สายพันธุ์ที่จะอยู่รอดนั้น มิใช่สายพันธุ์ที่ แข็งแกร่งหรือฉลาดเฉลียวที่สุด หากแต่เป็นสายพันธุ์ที่สามารถปรับเปลี่ยนและตอบสนองต่อการ เปลี่ยนแปลงได้ดีที่สุดต่างหาก” (It’s not the strongest species that survive, or the most intelligent, but the most responsive to change.) (มานะ ตริยาภิวัดน์ อ้างถึงใน วารสารอิศราปริทัศน์, 2557, น.69-84)

ปัจจุบันอยู่ในยุคการเปลี่ยนผ่านจากสื่อเก่าไปสู่สื่อใหม่ หนังสือพิมพ์ซึ่งเป็นสื่อที่ส่ง ข่าวเข้าประกวดรางวัลข่าวยอดเยี่ยมมูลนิธิอิศรา อมันตกุล มีการจัดทำเว็บไซต์ข่าวเพื่อเผยแพร่ ข้อมูลข่าวกันทุกฉบับ การศึกษารูปแบบและวิธีการทำงานข่าวเชิงสืบสวนในสื่อออนไลน์ จะช่วยทำ ให้พัฒนาการ และแนวทางการทำข่าวเชิงสืบสวนของประเทศไทย ทั้งการคิดประเด็น กระบวนการ ทำงานของนักข่าว อุปกรณ์เครื่องมือ การใช้แหล่งข่าว ในแต่ละยุค ว่ามีความเปลี่ยนแปลงและ แตกต่างกันอย่างไร และในอนาคตจะสามารถพัฒนารูปแบบการทำข่าวประเภทนี้ได้อย่างไรบ้าง

2.4 บทบาทสื่อมวลชนในการป้องกันและต่อต้านการทุจริตคอร์รัปชัน

คำว่า “ทุจริต” ตามความหมายพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน หมายถึง ความ ประพฤติชั่ว ถ้าเป็นความประพฤติชั่วทางกายเรียกว่า “กายทุจริต” ถ้าเป็นความประพฤติชั่วทาง วาจา เรียกว่า “วจีทุจริต” ถ้าเป็นความประพฤติชั่วทางใจ เรียกว่า “มโนทุจริต”

คำว่า “ทุจริต” ตามประมวลกฎหมายอาญา มาตรา 1(1) หมายถึง “เพื่อแสวงหา ประโยชน์ที่มิควรได้โดยชอบด้วยกฎหมายสำหรับตนเองหรือผู้อื่น”

คำว่า “ทุจริตต่อหน้าที่” ตามพระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญว่าด้วยการป้องกัน และปราบปรามการทุจริต พ.ศ.2542 มาตรา 4 หมายถึง “การปฏิบัติหรือละเว้นการปฏิบัติอย่างใดใน ตำแหน่ง หรือละเว้นการปฏิบัติอย่างใดในพฤติการณ์ที่อาจทำให้ผู้อื่นเชื่อว่ามีตำแหน่งหรือหน้าที่ ทั้งที่ตนมิได้มีตำแหน่งหรือหน้าที่นั้น หรือใช้อำนาจในตำแหน่งหน้าที่ ทั้งนี้ เพื่อแสวงหาประโยชน์ ที่มิควรได้โดยชอบสำหรับตนเองหรือผู้อื่น”

วิโรจน์ ษ์อ่องวงศ์ นักกฎหมายสำนักงานป้องกันและปราบปรามการทุจริตแห่งชาติ (ป.ป.ช.) ระบุไว้ในเอกสารประกอบการบรรยายเรื่อง “แนวทางการปฏิบัติราชการของหน่วยงาน ภาครัฐภายใต้มาตรการป้องกันและปราบปรามการทุจริต” ว่า “การทุจริตต่อหน้าที่” หรือ “การฉ้อ ราษฎร์บังหลวง” ตรงกับภาษาอังกฤษว่า “Corruption” ความหมายของการคอร์รัปชันที่มีการใช้ อย่างแพร่หลายคือ “การใช้อำนาจรัฐโดยมิชอบเพื่อแสวงหาผลประโยชน์ส่วนตัว” คำนิยาม ดังกล่าวชี้ให้เห็นชัดว่าการคอร์รัปชันนั้นเกิดจากการใช้อำนาจในตำแหน่งหน้าที่ที่มีอำนาจส่วน บุคคลแสวงหาผลประโยชน์ส่วนตัว ส่วนการฉ้อราษฎร์บังหลวง คือ การกระทำทั้งหลายของการ

ทุจริตในหน้าที่ราชการ การรีดนาทาเร้นประชาชน การกินสินบน ตลอดจนความยุติธรรมอื่นๆ ที่ข้าราชการหรือบุคคลอื่นใดใช้เป็นเครื่องมือในการฉ้อโกงความเป็นธรรมและความถูกต้องตามกฎหมาย ตามระเบียบ และตามขนบธรรมเนียมประเพณีของสังคมไทย ส่วนรูปแบบการคอร์รัปชันของแต่ละองค์กรมีความแตกต่างกันขึ้นอยู่กับอำนาจหน้าที่ขององค์กรนั้น

ขณะที่การทำงานของหน่วยงานรัฐซึ่งมีหน้าที่ในการตรวจสอบปัญหาทุจริตคอร์รัปชันในช่วงหลายสิบปีที่ผ่านมา ก็มีการประสานความร่วมมือกับสื่อมวลชนมาโดยตลอด ทั้งการเผยแพร่ประชาสัมพันธ์ข้อมูลการตรวจสอบเรื่องทุจริตของหน่วยงาน หรือการนำข้อมูลข่าวทุจริตที่สื่อมวลชนตรวจสอบพบไปขยายผลในเชิงการสืบสวนตามอำนาจทางกฎหมาย เห็นได้ชัดเจนจากการบรรยายพิเศษ เรื่อง “บทบาทสื่อมวลชนกับการสร้างสังคมโปร่งใส” ของ วิชา มหาคุณ กรรมการป้องกันและปราบปรามการทุจริตแห่งชาติ (ป.ป.ช.) เมื่อวันที่ 2 ธันวาคม 2557 ซึ่งระบุว่า ในส่วนการตรวจสอบทุจริตนั้น ป.ป.ช.ได้รับความร่วมมือสำคัญจากสื่อ ไม่ว่าจะเป็นคดีคลองด่าน ก็มีสื่อสิ่งพิมพ์อย่าง เอเอสทีวีผู้จัดการ หรือคดีรถและเรือดับเพลิง ก็มีเดลินิวส์มาให้ถ้อยคำ หรืออีกหลายๆ คดีก็มาจากสำนักข่าวอิศรา ซึ่งถือว่าเป็นอีกรูปแบบหนึ่งของสื่อ เพราะไม่ใช่สื่อสิ่งพิมพ์ แต่เป็นสื่อออนไลน์ กระบวนการทำสื่อขณะนี้ ที่เกี่ยวข้องกับการเปิดเผย หรือเปิดโปง สร้างจิตสำนึกให้กับประชาชน จึงไม่ใช่สื่อในรูปแบบสิ่งพิมพ์อีกต่อไป

กรรมการ ป.ป.ช.รายนี้ยังเรียกร้องให้สื่อมวลชนให้ความสำคัญกับการทำข่าวสืบสวน และหากพบเบาะแสเป็นประโยชน์ขอให้แจ้งแก่ ป.ป.ช. เพราะหลายคดีที่ผ่านมา การได้รับความร่วมมือจากสื่อมวลชนช่วยให้คดีมีความคืบหน้า

“สื่อทั้งหลายควรต้องเป็นข่าวเชิงสืบสวน ไม่ใช่ข่าวแห้งๆ อีกต่อไปแล้ว นักข่าวต้องรู้ลึกและตระหนักว่าคนที่คุณไปพบนั่น เป็นคนประเภทไหน หากมีความผิดปกติที่อาจเกี่ยวข้องกับการทุจริต ก็ต้องมาบอก ป.ป.ช.ด้วย ป.ป.ช.ในต่างประเทศ ให้ความสำคัญกับสื่อมวลชนอย่างยิ่ง เพราะถือว่า ถ้าไม่มีสื่อมวลชนคอยให้ความร่วมมือทำข่าวสืบสวนกับ ป.ป.ช.แล้ว การตรวจสอบทุจริตไม่มีทางสำเร็จได้” วิชา มหาคุณ (อ้างถึงใน สำนักข่าวอิศรา, 2557)

ประสงค์ เลิศรัตนวิสุทธิ ผู้อำนวยการบริหารสถาบันอิศรา มูลนิธิพัฒนาสื่อมวลชนแห่งประเทศไทย และ อิศรินทร์ หนูเมือง นักข่าวสายเศรษฐกิจ-การเมือง หนังสือพิมพ์ประชาชาติธุรกิจ ระบุไว้ในรายงานพิเศษเรื่อง “บทบาทและบทเรียนสื่อมวลชน ในการแก้ปัญหาการคอร์รัปชัน” ว่า บทบาทของสื่อมวลชนนอกจากจะเป็นพลังที่สำคัญในการแก้ปัญหาการคอร์รัปชันแล้ว ยังมีส่วนสำคัญที่ทำให้ประชาชนตระหนักรู้ถึงภัยของปัญหาการฉ้อราษฎร์บังหลวงว่า เป็นปัญหาของชาติ ต้องร่วมกันแก้ไขให้หมดไป มีส่วนทำให้ภาคประชาชนมีความรู้และมีความเข้มแข็งในการเป็นแนวร่วมกับสื่อ และเป็นแนวร่วมกับองค์กรพัฒนาเอกชน อย่างไรก็ตาม บทบาทของสื่อมวลชนจะ

มีพลังมากยิ่งขึ้นต้องมีการจับมือประสานงานกับเครือข่ายต่างๆ ในสังคม เช่น นักวิชาการอิสระ และนักวิชาการในมหาวิทยาลัย องค์กรพัฒนาเอกชน สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร วุฒิสมาชิก กรรมการชุดต่างๆ และสร้างเครือข่ายความร่วมมือระหว่างหนังสือพิมพ์ต่อหนังสือพิมพ์ด้วยกัน เพื่อคิดค้นประเด็นใหม่ๆ หรือหาแนวทางในการแก้ปัญหาคอร์รัปชัน ทั้งทางตรงและทางอ้อม จัดวาระทางสังคมร่วมกัน และกำหนดให้วาระว่าด้วยการแก้ปัญหาคอร์รัปชัน เป็นวาระแห่งชาติของสื่อมวลชนทุกคน เพื่อร่วมแก้ปัญหาการคอร์รัปชัน และทำหน้าที่เป็นตัวเร่งให้เกิดการแก้ปัญหา ขณะที่การตรวจสอบ รายงานข้อมูลเชิงลึก หรือนำข้อเท็จจริงมาตีแผ่ ของสื่อมวลชนสามารถกดดันบุคคล หน่วยงาน องค์กรที่รับผิดชอบ ส่งผลให้เกิดการแก้ไขปัญหาคอร์รัปชันได้ระดับหนึ่ง

ทั้งนี้ เป้าหมายสุดท้ายในการทำงานของสื่อมวลชน มีทั้งการเสนอข่าวตามกระแสสังคม ตามประเด็นที่สังคมสนใจ และเสนอข่าวแบบเจาะลึก เกาะติด แต่การทำข่าวของสื่อแบบเกาะติดในประเด็นคอร์รัปชัน ประเด็นใดประเด็นหนึ่งเป็นระยะเวลานาน นำเสนอข่าวแบบเกาะติด หรือทำข่าวแบบเจาะลึก หรือข่าวแบบสืบสวน (Investigative Reporting) สื่อมวลชนส่วนใหญ่มีเป้าหมายตรงกันคือ ต้องการให้คนที่เกี่ยวข้องกับการทุจริตถูกลงโทษ และหากบุคคลนั้นเป็นฝ่ายบริหาร มีตำแหน่งรัฐมนตรี หรือข้าราชการระดับสูง ก็ต้องการให้ “หลุดจากตำแหน่ง” เพื่อจะได้ไม่มีส่วนได้ส่วนเสียในโครงการอื่นๆ อีกต่อไป สมาคมนักข่าวนักหนังสือพิมพ์แห่งประเทศไทย (อ้างถึงใน วันนักข่าว 5 มีนาคม 2548, 2548)

ส่วนการทำงานต่อต้านปัญหาการทุจริตคอร์รัปชันในส่วนของภาคเอกชน ก็มีการรวมตัวกันทำงานในรูปแบบภาคีเครือข่ายต่อต้านคอร์รัปชัน ซึ่งเป็นองค์กรที่เกิดขึ้นจากการรวมตัวกันของภาคเอกชน นำโดยหอการค้าและสภาหอการค้าไทย ได้รับการสนับสนุนจากกลุ่มองค์กรทั้งภาครัฐและภาคเอกชน เพื่อต่อต้านการทุจริตคอร์รัปชันในสังคมไทย มี คุณิต นนทะนาคร ประธานกรรมการหอการค้าไทยและสภาหอการค้าแห่งประเทศไทยในขณะนั้น เป็นผู้ริเริ่มแนวคิดให้ก่อตั้งภาคีฯ ขึ้นในปี 2553 และได้ดำรงตำแหน่งเป็นประธานภาคีเครือข่ายต่อต้านคอร์รัปชันคนแรก

แต่หลังจากที่ คุณิต ได้เสียชีวิตลงในเดือนกันยายน 2554 ประมณฑ์ สุธีวงษ์ ประธานกิตติมศักดิ์หอการค้าไทยและสภาหอการค้าแห่งประเทศไทย ได้เข้ามารับหน้าที่ในการเป็นผู้นำของภาคีเครือข่ายต่อต้านคอร์รัปชันแทนนายคุณิต ที่ผ่านมา ภาคีฯ มีจุดยืนและการกระทำที่ชัดเจนในการต่อต้านการคอร์รัปชันทุกรูปแบบ ตั้งแต่การระดมภาคเอกชนที่ไม่เห็นด้วยกับการทุจริตประกาศหยุดจ่ายเงินได้โตะเพื่อตัดปัญหาการคอร์รัปชันจากฝั่งผู้ให้ โครงการหมาเฝ้าบ้าน ที่สนับสนุนให้ภาคประชาสังคมเข้ามามีส่วนร่วมในการตรวจสอบสร้างความโปร่งใส ไปจนถึงการจับตามโยบายต่างๆ ของภาครัฐ ที่มีความเสี่ยงในการเกิดการคอร์รัปชัน อาทิ โครงการเงินกู้ 3.5 แสนล้านบาท (สำนักข่าวออนไลน์ไทยพับลิก้า, 2555) ซึ่งในการดำเนินการก็มีการทำงานร่วมกับ

สื่อมวลชน อาทิ การฝึกอบรมโครงการหมาเฝ้าบ้าน ก็มีการเชิญตัวแทนนักข่าวเข้าไปให้ความรู้ความเข้าใจในเรื่องการเขียน เทคนิคการนำเสนอข้อมูลการทุจริตผ่าน โซเชียลมีเดียด้วย (สำนักข่าวอิศรา, 2555)

ทั้งนี้ ภายหลังจากทำรัฐประหารยึดอำนาจจากรัฐบาล ยิ่งลักษณ์ ชินวัตร อดีต นายกรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 22 พฤษภาคม 2557 การปฏิรูปประเทศ โดยเฉพาะการแก้ไขปัญหาการทุจริตคอร์รัปชันที่มีแนวโน้มสูงขึ้น เป็นหนึ่งในภารกิจสำคัญที่คณะรักษาความสงบแห่งชาติ (คสช.) ให้ความสำคัญอย่างมาก เพราะการขยายวงทุจริตมีทั้งในแวดวงข้าราชการและนักการเมือง จนในแต่ละปีประเทศสูญเสียงบประมาณไปกับการโกงกินจำนวนมหาศาล ขณะที่การปลูกฝังความคิดการแก้ไขปัญหาการทุจริต ด้วยการรณรงค์ผ่านหลักสูตรการสอนด้านทุจริต รณรงค์ผ่านสื่อมวลชนให้คนมีคุณธรรมและจริยธรรมในทุกระดับ เป็นหนึ่งในข้อเสนอหลัก ที่คณะกรรมการปฏิรูปการป้องกันและปราบปรามการทุจริตประพฤติมิชอบ สถาปนาปฏิรูปแห่งชาติ (สปช.) ที่มี ประมนต์ สุธีวงศ์ ประธานองค์กรต่อต้านคอร์รัปชัน (ประเทศไทย) เป็นประธาน ได้เสนอเป็นหลักการต่อการยกร่างรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ที่จะเกิดขึ้น

ขณะที่บทบาทการสอดส่องดูแลและวางระไวภัยให้สังคมเกี่ยวกับปัญหาทุจริตคอร์รัปชัน และบทบาทการรณรงค์ให้เกิดความเคลื่อนไหว (Mobilization) เพื่อการเปลี่ยนแปลงพัฒนาสังคม เพื่อต่อต้านการทุจริตคอร์รัปชัน ตามหลักทฤษฎีหน้าที่ของสื่อมวลชน (พีระ จิร โสภณ, 2544) ถือเป็นบทบาทหน้าที่สำคัญที่สื่อมวลชนควรพึงปฏิบัติอย่างยิ่ง

2.5 ทฤษฎีสื่อสารมวลชนว่าด้วยความรับผิดชอบทางสังคม (Social Responsibility Theory)

ทฤษฎีสื่อสารมวลชนว่าด้วยความรับผิดชอบทางสังคม (Social Responsibility Theory) เป็นทฤษฎีที่ว่าด้วยการทำหน้าที่ของสื่อมวลชน ที่ควรจะตระหนักถึงหน้าที่และความรับผิดชอบในการนำเสนอข้อมูลข่าวสาร ทั้งในเรื่องความเป็นอิสระ ความเป็นกลาง รวมถึงจรรยาบรรณต่าง ๆ และคำนึงถึงความต้องการของประชาชนในการรับรู้รับทราบข้อมูลข่าวสาร

ทฤษฎีนี้ได้เกิดขึ้นมาตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 20 โดยพัฒนามาจากทฤษฎีอิสรภาพนิยม (Libertarian Theory) เพราะทฤษฎีอิสรภาพนิยมไม่เคยรับรองว่าสาธารณชนมีสิทธิในการรับทราบไม่เคยกำหนดว่าเจ้าของหนังสือพิมพ์จะต้องมีความรับผิดชอบต่างๆ ทางศีลธรรม จึงเกิดการเรียกร้องให้สื่อมวลชนจะต้องมีความรับผิดชอบทางศีลธรรม จึงเกิดการกระแสการเรียกร้องให้สื่อมวลชนแสดงความรับผิดชอบต่อสังคม ภายใต้ข้อสมมติฐานที่ว่าเสรีภาพนั้นย่อมมีพันธะต่างๆ ผูกพันอยู่ และหนังสือพิมพ์ซึ่งมีสถานะอภิสิทธิ์ก็必须有พันธะที่ต้องมีความรับผิดชอบต่อสังคม จะต้องมีสำนึกและตระหนักในหน้าที่ที่จะอุทิศตนเองเพื่อรับใช้สังคม

โจเซฟ พูลิตเซอร์ (Joseph Pulitzer) นักหนังสือพิมพ์ชาวอเมริกันเชื้อสายฮังการีเรียนคนสำคัญของโลก ถือเป็นผู้ที่มีส่วนในการวางรากฐานทฤษฎีนี้เป็นอย่างมาก หลังจากพฤติกรรมทางลบของหนังสือพิมพ์ โดยเฉพาะอิสระในการนำเสนอข้อมูลจนเกินขอบเขต เน้นผลประโยชน์ทางธุรกิจมากเกินไปจนเกินขอบเขต ถูกวิพากษ์วิจารณ์อย่างมาก และผลักดันให้นักคิดนักวิชาการเข้ามาช่วยนักหนังสือพิมพ์และผู้พิมพ์โฆษณาสร้างจรรยาบรรณสำหรับวิชาชีพสื่อมวลชนมาตั้งแต่กลางคริสต์ศตวรรษที่ 19

โดย โจเซฟ พูลิตเซอร์ ได้เขียนเรื่องนี้ไว้ในวารสาร American Review เมื่อปี ค.ศ.1904 ว่า “ความปรารถนาอย่างแรงกล้าที่จะทำในสิ่งที่ถูกต้อง ความรู้ถูกถ่วงที่สุดเกี่ยวกับปัญหาที่จะต้องเผชิญ และความรู้ที่รับผิดชอบทางศีลธรรมด้วยความจริงใจ สามอย่างนี้จะช่วยปกป้องวิชาชีพวารสารศาสตร์ให้พ้นจากความยอมจำนนต่อผลประโยชน์ทางธุรกิจที่เห็นแก่ตัวและเป็นศัตรูต่อสวัสดิการของประชาชน” และพยายามต่อสู้เพื่อตั้งสถาบันการศึกษาวารสารขึ้น (ปัจจุบันนี้อยู่ในมหาวิทยาลัยโคลัมเบีย) (Joseph Pulitzer, อ้างถึงใน สมควร กวียะ, 2545, น. 91)

นับแต่นั้นมาการพูดถึงความรับผิดชอบก็ขยายกว้างออกไป หนังสือพิมพ์ต้องมีเสรีภาพตามแนวความคิดอิสรภาพนิยม แต่ขณะเดียวกันก็ต้องมีความรับผิดชอบควบคู่กันไปด้วย เกิดเป็นแนวความคิดเสรีนิยมอีกรูปแบบหนึ่ง ซึ่งเรียกกันว่า “Neoliberalism”

ขณะที่คณะกรรมการเสรีภาพสื่อมวลชน (The Commission on Freedom of the Press) ในสหรัฐอเมริกา ที่ก่อตั้งขึ้นเมื่อปี 1942 เป็นองค์กรหลักที่ทำให้แนวคิดเรื่องความรับผิดชอบของสื่อมวลชนต่อสังคมเป็นรูปธรรมมากขึ้น โดยกำหนดภารกิจหลักของสื่อมวลชนในการทำให้ความขัดแย้งในสังคมเปลี่ยนจากการใช้ความรุนแรงมาเป็นการใช้เหตุผลในการโต้แย้งกัน และกำหนดหน้าที่ของสื่อมวลชนเพื่อแสดงความรับผิดชอบต่อสังคมไว้ดังนี้

1. สื่อมวลชนต้องเสนอ “รายงานที่เป็นจริง เข้าใจได้ และเป็นเรื่องเป็นราวเกี่ยวกับเหตุการณ์ประจำวันในลักษณะที่มีความหมายเป็นที่เข้าใจของประชาชน”
2. สื่อมวลชนควรจะทำหน้าที่เป็น “เวทีของการแลกเปลี่ยนการวิพากษ์วิจารณ์”
3. สื่อมวลชนควรจะให้ “ภาพที่เป็นตัวแทนของกลุ่มต่างๆ ที่ประกอบกันเป็นสังคม”
4. สื่อมวลชนควรจะช่วยในการ “นำเสนอและทำให้เป้าหมายและค่านิยมของสังคมชัดเจน”
5. สื่อมวลชนควร “ทำให้ประชาชนมีโอกาสเข้าถึงเรื่องราวที่เกิดขึ้นในแต่ละวันได้อย่างเต็มที่”

จุดสำคัญของทฤษฎีนี้ คือ สื่อมวลชนมีหน้าที่แจ้งข่าวสาร ให้ความบันเทิง ยกระดับสติปัญญา ของประชาชน ให้เห็นคุณค่าของการอภิปรายแลกเปลี่ยนความเห็นการควบคุมสื่อมวลชนทำโดยมติของประชาชน ปฏิบัติของผู้อ่านผู้ฟัง และจริยธรรมในทางวิชาชีพ หลักการสำคัญของทฤษฎีความรับผิดชอบต่อสังคมสรุปได้ดังนี้ 1. สื่อมวลชนควรจะต้องยอมรับ และปฏิบัติตามให้ถูกลงในภาระหน้าที่เป็นพันธกิจต่อสังคม 2. ภาระหน้าที่เหล่านี้ โดยหลักสำคัญต้องบรรลุถึงมาตรฐานวิชาชีพในด้านข่าวสาร จรรยา ความถูกต้องความเป็นกลาง และความสมดุล 3. ในการยอมรับและนำไปปฏิบัติของภาระหน้าที่เหล่านี้ สื่อมวลชนจะควบคุมตนเองภายใต้กรอบแห่งกฎหมายและสถาบันที่ธำรงอยู่ 4. สื่อมวลชนควรจะต้องหลีกเลี่ยงสิ่งใดก็ตามที่อาจจะนำไปสู่อาชญากรรมความรุนแรง หรือความไม่สงบ หรือแสดงความก้าวร้าวต่อเชื้อชาติหรือศาสนาของชนกลุ่มน้อยในสังคม 5. สื่อมวลชนโดยทั่วไปควรจะต้องเปิดกว้าง และสะท้อนความหลากหลายของสังคม เปิดโอกาสให้ความคิดเห็นของทุกฝ่ายได้เข้าถึง และให้สิทธิประชาชนในการตอบกลับมายังสื่อมวลชน 6. สังคมและสาธารณชนมีสิทธิที่จะคาดหวังการปฏิบัติในระดับมาตรฐานที่สูงของสื่อมวลชนและการแทรกแซงอาจจะต้องถือว่าไม่เป็นเรื่องผิด หากเพื่อความดีงามของสาธารณชน และ 7. วารสารศาสตร์และวิชาชีพสื่อมวลชนจะต้องเป็นที่วางใจหรือเชื่อถือได้ของสังคม เช่นเดียวกับนายจ้างหรือตลาดผู้บริโภคสื่อ (กฤษณ์ท แสนทวิ, 2555)

ขณะที่บทบาทหน้าที่ (Functions) ที่นิยามตามนักวิชาการ และนักวิชาชีพด้านสื่อมวลชน มีดังนี้ 1. หน้าที่รายงานข่าวสารความเคลื่อนไหวในสังคม (to inform) 2. ให้ความรู้ 3. ให้การศึกษา 4. บทบาทการเฝ้าระวังทางสังคม 5. เชื่อมโยงทางด้านสังคมหรือสมาชิก 6. ถ่ายทอดวัฒนธรรม 7. ให้ความบันเทิง 8. หน้าที่ด้านการเมืองจะต้องให้ข่าวสารข้อมูลเพื่อช่วยให้ประชาชนได้ตัดสินใจในการเมืองได้ โดยเฉพาะการต่อสู้กับความพยายามของรัฐบาลในการบริหารประเทศอย่างมีเบื้องหลัง 9. หน้าที่ในการสร้างวาระในสังคม (The Agenda-setting Function) คือ เป็นหน้าที่ที่จะกำหนดเรื่องราวที่สาธารณชนสามารถนำมาพูดคุยจนกลายเป็นวาระทางสังคมไทย 10. เป็นสื่อกลางในการโฆษณาประชาสัมพันธ์สินค้าให้ผู้บริโภค และ 11. บทบาทสุนัขเฝ้าบ้าน (Watchdog)

โรเบิร์ต อัทชิน กล่าวไว้ว่า ความรับผิดชอบของสื่อเกิดจากความรับผิดชอบของประชาชนผู้รับสารด้วยเหมือนกัน ประชาชนจำเป็นต้องพัฒนาตนเองให้รู้เท่าทันสื่อ แต่ตามธรรมชาติของมนุษย์หากไม่มีข้อมูลความรู้ว่าจะอะไรเป็นอะไรเป็นสิ่งเร้า (stimuli) แล้ว ความอยากความต้องการในชีวิตก็จะไม่ถูกกระตุ้นให้เกิดขึ้น ดังนั้นประชาชนผู้รับสารจึงต้องศึกษาหาความรู้เกี่ยวกับหน้าที่ ความรับผิดชอบของสื่อ ตลอดจนตัวแปรที่มีอิทธิพลต่อการปฏิบัติหน้าที่ของสื่อ

เพื่อที่จะได้วิเคราะห์ในผลกระทบที่เกิดจากการปฏิบัติหน้าที่ของสื่อได้ ซึ่งความรับผิดชอบ (Responsibility and accountability) สื่อมวลชนมีอยู่ 5 ประการ (McQuail, D., 1994) ดังนี้

1. สอดส่องดูแล ระแวดระวัง เหตุการณ์ที่คาดว่าจะมีผลกระทบต่อประชาชนแล้ว รายงานให้ประชาชนได้รับทราบ (Surveillance of the environment) สื่อจะต้องตื่นตัวในการ สอดส่องเหตุการณ์สำคัญ ๆ เพื่อรายงานให้ประชาชนได้รู้ทันเหตุการณ์สำหรับการเตรียมพร้อมในการรับมือและป้องกันเหตุการณ์ที่กำลังเกิดขึ้นและคาดว่าจะเกิดขึ้น ความรับผิดชอบหลักตามหน้าที่นี้คือ การตรวจสอบรัฐบาลแทนประชาชน

2. ประสานความคิดเห็นจากภาคส่วนต่างๆ ในสังคมเกี่ยวกับประเด็นสำคัญที่สื่อเลือก นำเสนอ (Cooperation parts of society) เพื่อให้ประชาชนผู้รับสารได้รับรู้ความคิดเห็นใน หลากหลายมิติ หลากหลายแนวคิด สำหรับการนำไปประกอบการตัดสินใจเกี่ยวกับประเด็นนั้นๆ

3. สั่งสอน ถ่ายทอดมรดกทางวัฒนธรรม และประเพณี (Transmission of social heritage) สื่อทำหน้าที่ในการถ่ายทอดข้อมูลเพื่อก่อให้เกิดทัศนคติที่ดีต่อมรดกทางสังคม อันจะเป็น การกระตุ้นให้เกิดการเรียนรู้ ความเชื่อ ค่านิยม และพฤติกรรมทางสังคมที่เหมาะสมกับกาลและ เทศะ

4. ให้ความบันเทิง (Entertainment) เป็นหน้าที่สำคัญของสื่อในสังคมที่เต็มไปด้วย ความเครียดจากปัญหาภัยธรรมชาติ เศรษฐกิจ และการเมือง ด้วยศิลปะ เพื่อการจรรโลงใจและ จรรโลงสังคม ให้ประชาชนมีทัศนคติที่ดีต่อการดำรงชีวิตด้วยวัฒนธรรม และประเพณีที่เป็น เอกลักษณ์

5. รณรงค์ (Mobilization) ท่ามกลางปัญหาเก่า ปัญหาใหม่ที่เกิดขึ้นมากมาย และ แพร่กระจายผลกระทบได้ในวงกว้างอย่างรวดเร็ว จึงเป็นหน้าที่ของสื่อในการทำหน้าที่ในการ รวบรวมพลังและผลักดันประชาชนจำนวนมากให้เกิดทัศนคติ และพฤติกรรมที่สร้างสรรค์ทาง สังคมร่วมกัน สร้างความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน

หน้าที่ทั้ง 5 เป็นความรับผิดชอบ (Responsibilities) ของสื่อมวลชน ที่ต้องปฏิบัติตาม จรรยาบรรณและจริยธรรม หากสื่อขาดซึ่งจรรยาบรรณและจริยธรรมของความถูกต้อง ครบถ้วน เทียงตรง และเป็นกลางแล้ว สื่อก็จะขาดความน่าเชื่อถือทันที ดังนั้น การที่ประชาชนผู้รับสารได้ ตระหนักรู้ถึงหน้าที่ ความรับผิดชอบ และผลกระทบที่อาจเกิดขึ้นหากสื่อปฏิบัติหน้าที่อย่างไม่ รับผิดชอบแล้ว ไม่เพียงแต่จะส่งเสริมให้สื่อต้องพัฒนาตนเองแล้ว สื่อยังสามารถส่งเสริมให้สังคม พัฒนาได้อย่างมั่นคงอีกด้วย (พงษ์ วิเศษสังข์, 2551)

ทั้งนี้ บทบาทและพลังของข่าวเชิงสืบสวน ที่ผ่านมามักจะถูกกล่าวถึงในแง่ของหน้าที่ ความรับผิดชอบต่อสังคมในการต่อสู้เพื่อความถูกต้องเป็นธรรม กำจัดคนชั่วและพฤติกรรมฉ้อฉล

ทำให้เกิดความโปร่งใส ซึ่งเป็นอุดมการณ์ของสื่อมวลชนทุกแขนง ขณะที่ในสังคมประชาธิปไตย สื่อมวลชนมีหลายบทบาท ได้แก่ การเป็นนายทวาร (Gatekeeper) การเป็นผู้แจ้งข่าวสาร (Informer) บทบาทการเป็นสุนัขเฝ้ายาม (Watchdog) และเป็นเจ้าหน้าที่รับเรื่องราวร้องทุกข์ (Ombudsman) ซึ่งพื้นฐานหลักของสื่อมวลชนจะต้องคอยดูแลผลประโยชน์ของประชาชน ช่วยพิทักษ์สิทธิประโยชน์ให้ประชาชนที่ได้รับความเสียหายเปรียบในสังคม โดยการเฝ้าระวังและป้องกันปัญหาที่จะเกิดขึ้นในสังคม จะสอดคล้องกับการเสนอข่าวคอร์รัปชันของหนังสือพิมพ์ที่เป็นการทำหน้าที่ของสื่อมวลชนที่ดี ในการตรวจสอบการทำงานของรัฐบาลและข้าราชการมิให้เอารัดเอาเปรียบในการแสวงหาผลประโยชน์จากตำแหน่งหน้าที่การงานเพื่อปกป้องและเฝ้าระวังในการรักษาผลประโยชน์ของประเทศชาติและส่วนรวม (อมรรัตน์ มหิตธิรุกข์, 2546)

แจ็ก แอนเคอตัน นักหนังสือพิมพ์ผู้มีชื่อเสียงในฐานะนักเขียนคอลัมน์ประจำ เจ้าของรางวัลพูลิตเซอร์ ประจำปี ค.ศ.1972 กล่าวยืนยันว่า ความรับผิดชอบของหนังสือพิมพ์นั้นคือการขุดคุ้ยเปิดโปงความอ่อนแอและบกพร่องในการบริหารงานของรัฐบาลให้ประชาชนเจ้าของประเทศได้รับทราบ รวมทั้งทำหน้าที่ป้องกันมิให้เจ้าหน้าที่ของรัฐใช้อำนาจในการปฏิบัติหน้าที่ในทางที่ผิดหรือเกินขอบเขตที่ได้รับมอบหมายไปจากประชาชน (สมหมาย ปาริจัตต์, 2537, น.28)

วีระศักดิ์ สาเลยกานนท์ อดีตบรรณาธิการผู้อำนวยการบริหารสถาบันพัฒนาการหนังสือพิมพ์แห่งประเทศไทย กล่าวไว้ในหนังสือการรายงานข่าวเชิงสืบสวนแบบประยุกต์ เมื่อวันที่ 5 กรกฎาคม 2538 ว่า การรายงานข่าวเชิงสืบสวน ถือได้ว่าเป็นการกระทำหน้าที่หลักของสื่อมวลชน เป็นหน้าที่ที่เรียกว่า การเฝ้ามองและตรวจสอบผู้บริหารและกิจการสาธารณะเปรียบเสมือน “สุนัขเฝ้าบ้าน” หรือ Watchdog เป็นหน้าที่ซึ่งส่งผลให้สถาบันสื่อมวลชนเป็นสถาบันอันทรงพลังน่าเชื่อถือ และจรรโลงสังคม (พีระ จิตรโสภณ และมาลี บุญศิริพันธ์ , 2538)

สมเกียรติ อ่อนวิมล สื่อมวลชนอิสระ ระบุว่า การทำหน้าที่ของสื่อควรทำตัวให้เป็นสื่อมืออาชีพ กล่าวคือ 1. จะต้องให้ข่าวสารความจริงอย่างสม่าเสมอ และตรวจสอบความจริง 2. เพื่อไม่ให้เกิดความรู้สึกขัดแย้งเมื่อประชาชนเสพข่าว สื่อต้องตั้งหน้าตั้งตาให้ความรู้ และการศึกษา อย่าพาดพิง เมื่อให้ความรู้ไปแล้วต่อไปก็ให้ประชาชนคิดเอง 3. การให้ความเห็น ทั้งนี้มองว่าสื่อสามารถเลือกข้างได้เพราะเป็นเรื่องของเสรีภาพ โทรทศน์สีแดง เหลือง จะทำอะไรก็ได้ แต่ต้องประกาศให้ชัดเจนว่าตัวเองเลือกข้าง ขณะที่สื่อที่แสดงตัวว่าเป็นอิสระก็ต้องให้ข้อมูลอย่างสมดุล 4. สื่อจะต้องมีเวทีให้กับสาธารณชนทุกฝ่าย (สำนักข่าวอิศรา, 2553)

เมื่อข่าวเชิงสืบสวน คือ ข่าวที่อธิบายปรากฏการณ์ที่ซ่อนอยู่เบื้องหลังเหตุการณ์ โดยนักข่าวต้องเข้าไปตรวจสอบ ติดตาม ในลักษณะเกาะติด เกาะลึก ขุดคุ้ยข้อมูลที่ซ่อนเร้นอยู่ จากผู้มีอำนาจหน้าที่ หากหลักฐานมาเปิดเผยให้ประชาชนได้รับทราบ เพื่อนำไปสู่ความเปลี่ยนแปลงทางใดทางหนึ่ง เป็นการแสดงบทบาทของสื่อมวลชนในการต่อสู้กับสิ่งที่ไม่เป็นธรรม ปกป้องผลประโยชน์ส่วนรวมของสาธารณชน จึงเป็นสิ่งจำเป็นที่จะต้องนำทฤษฎีสื่อสารมวลชนว่าด้วยความรับผิดชอบทางสังคมมาใช้ศึกษาพัฒนาการข่าวที่ได้รับรางวัลยอดเยี่ยมมูลนิธิอิศรา อมันตกุล ทั้งในอดีต ปัจจุบันและอนาคต ว่าเป็นไปตามหลักทฤษฎีนี้หรือไม่ และมีปัจจัยแวดล้อมอะไรบ้างที่ส่งผลทำให้การทำงานของนักข่าวและองค์กรสื่อ ไม่สามารถปฏิบัติได้ตามหลักทฤษฎีนี้ได้

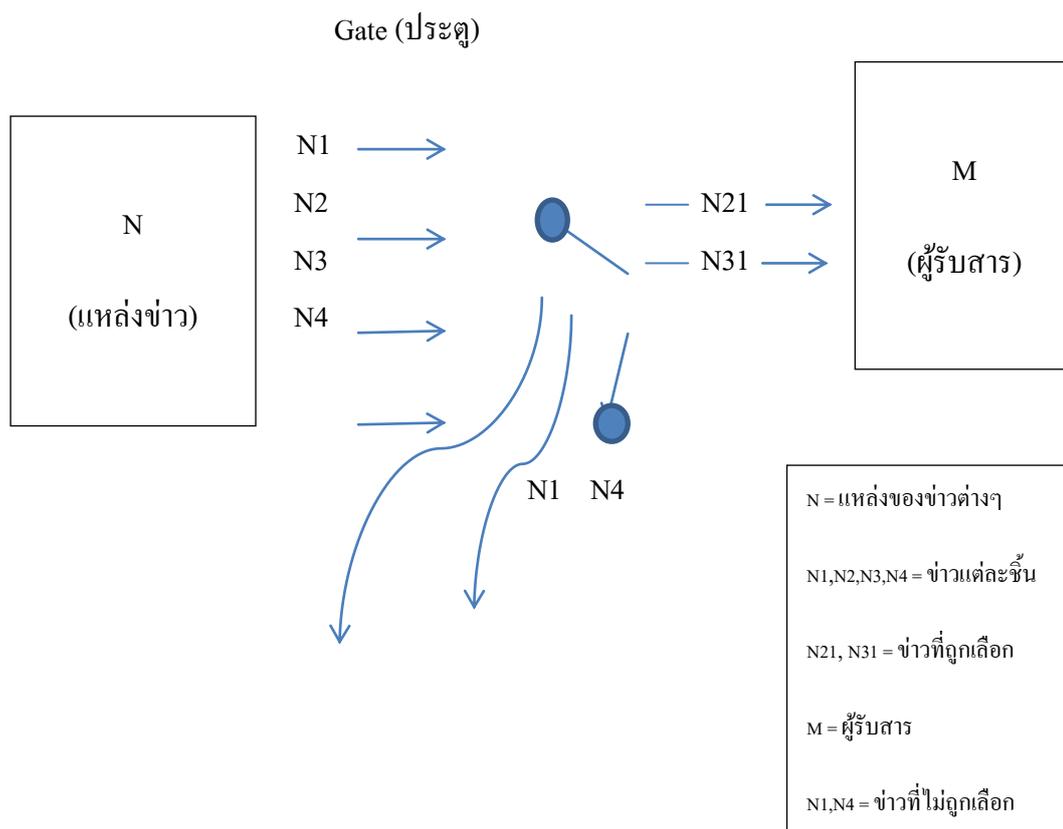
2.6 ทฤษฎีผู้เฝ้าประตูข่าวสาร (Gatekeeper Theory)

ทฤษฎีผู้เฝ้าประตูข่าวสาร (Gatekeeper Theory) เป็นทฤษฎีที่ว่าด้วยการที่นักสื่อสารมวลชนมีหน้าที่เลือกสรร ตกแต่ง เรื่องราวหรือเหตุการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นก่อนจะเสนอไปยังผู้รับสาร ซึ่งลักษณะหน้าที่เช่นนี้คล้ายกับทำหน้าที่เป็น "ผู้เฝ้าประตู" (Gatekeeper) หรือบางแห่งก็เรียกกันว่านายทวารข่าวสาร หรือผู้ปิดและเปิดประตูสาร ซึ่งการจะเรียกเช่นใดนั้นความหมายก็คงไม่พ้นผู้ที่คอยกั้นกรองข่าวสารเพื่อที่จะส่งผ่านสื่อมวลชนไปยังผู้รับสารนั่นเอง

ทั้งนี้ แนวความคิดเรื่อง “นายประตูข่าวสาร” (Gatekeeper) หรือ “ผู้เฝ้าประตู” นี้ เคิร์ต เลวิน (Kurt Lewin) นักจิตวิทยาสังคมชาวอเมริกัน เป็นบุคคลแรกที่นำศัพท์ Gatekeeper มาประยุกต์ใช้ในการสื่อสารมวลชน เค. เลวินพิจารณาแล้วเห็นว่า การส่งข่าวสารต่างๆ นั้นจะต้องผ่าน “ช่องทาง” (Channels) และที่ช่องทาง หรือสื่อนี้เอง จะมีจุดหรือสถานที่หนึ่ง ซึ่งเปรียบเสมือน “ประตู” (Gate) คอยกั้นกรอง หรือมิให้ข่าวสารนั้นผ่านไปได้อีก ดังนั้น นายประตูข่าวสารหรือผู้เฝ้าประตู มักจะได้แก่ บรรณาธิการ (Editor) หรือผู้ทำหน้าที่บรรณาธิการ (Editing) ข่าวสาร และนักข่าว (Reporters) ตามสำนักงานหนังสือพิมพ์ตามสถานีวิทยุ และโทรทัศน์ต่างๆ (ชัยยุทธ โชติบาล อ้างถึง ณรงค์ศักดิ์ ศรีทานันท์, 2541)

นอกจากนี้ เค. เลวิน (Lewin, K. 1947) ยังได้ให้ข้อสังเกตไว้ว่า ข่าวสารมักจะไหลผ่านช่องทางต่าง ๆ อันประกอบไปด้วยบริเวณประตูที่ซึ่งมีการปล่อยหรือกักข่าวสารต่างๆ ตามกฎเกณฑ์ที่ตั้งไว้ หรือโดยวินิจฉัยของผู้เฝ้าประตูเองว่าจะยอมให้ข่าวสารใดไหลผ่านไปได้อีกหรือไม่ หรือข่าวสารอะไรควรจะส่งไปถึงผู้รับสารซ้ำหน้อย หรือข่าวสารอะไรควรตัดออกไปทั้งหมด ซึ่งแนวความคิดนี้เอง ได้ถูกนำมาอธิบายลักษณะการไหลของข่าวสารจากผู้ส่งสารไปยังผู้รับสารในกระบวนการสื่อสารมวลชน หรือเปรียบเสมือนเป็นบุคคลผู้ทำหน้าที่ปิดและเปิดประตูข่าวสารที่ยืนอยู่ระหว่างตัวข่าวสารและผู้รับสารจากสื่อมวลชน

ซึ่งแนวความคิดเรื่อง "ผู้เฝ้าประตู" ของเลวิน นี้ ดี.เอ็ม.ไวท์ (White, D. M. 1950) ได้นำมาใช้ในการศึกษากิจกรรมของบรรณาธิการข่าวโทรพิมพ์ของหนังสือพิมพ์ท้องถิ่นฉบับหนึ่งในอเมริกา ซึ่งกิจกรรมในการตัดสินใจคัดเลือกข่าวเพื่อตีพิมพ์ในหนังสือพิมพ์นี้มีส่วนคล้ายกับหน้าที่ผู้เฝ้าประตู (Gatekeeper) ซึ่งสามารถแสดงได้โดยแบบจำลองดังต่อไปนี้

ภาพที่ 2.1 แบบจำลองผู้เฝ้าประตูของ ดี.เอ็ม.ไวท์ (1950)

แบบจำลองผู้เฝ้าประตูของ ดี เอ็ม ไวท์ แสดงให้เห็นว่า จากต้นตอแหล่งข่าว ซึ่งในตัวอย่างข้างต้นก็คือ สำนักข่าวโทรพิมพ์ จะมีข่าวสารมากมายหลายชิ้น (N1, N2, N3, N4) ส่งมายังสำนักงานหนังสือพิมพ์ หรือสถานีวิทยุกระจายเสียง หรือสถานีวิทยุโทรทัศน์ต่างๆ บรรณาธิการข่าวจะทำหน้าที่คัดเลือกข่าวสารเพียงบางชิ้นเพื่อตีพิมพ์หรือออกอากาศ ส่วนอีกหลายชิ้นก็อาจถูกโยนทิ้งตะกร้า ข่าวสารที่ถูกคัดเลือกนี้จะถูกตัดแต่งให้เหมาะสมกับเวลา เนื้อที่ หรือลักษณะสื่อเพื่อส่งไปยังผู้อ่าน ผู้ชม หรือผู้ฟัง

แบบจำลองนี้พยายามชี้ให้เห็นถึงกิจกรรมผู้เฝ้าประตูหรือผู้ปิด และเปิดประตูสารของสื่อมวลชนทั่วไป จากตัวอย่างข้างต้น ดี.เอ็ม.ไวท์ ได้ศึกษาบทบาทบรรณาธิการข่าวโทรทัศน์ทั่วไปในสหรัฐอเมริกา ถ้าเป็นตัวอย่างเป็นเมืองไทยเราอาจหมายถึง บทบาทของบรรณาธิการข่าวต่างประเทศทั่วไป ทำหน้าที่คอยตรวจข่าวจากเครื่องโทรทัศน์หรือจากเอกสารข่าวที่ส่งมาจากสำนักข่าวต่าง ๆ เช่น สำนักข่าวเอพี สำนักข่าวเอเอฟพี สำนักข่าวรอยเตอร์ หรือสำนักข่าวไทย เป็นต้น ซึ่งแต่ละวันจะมีข่าวเข้ามานับสิบนับร้อยชิ้น แต่บรรณาธิการจะทำหน้าที่คัดข่าวที่จะตีพิมพ์หรือออกอากาศเพียงไม่กี่ชิ้นที่ตนเห็นว่าน่าสนใจเท่านั้น

แบบจำลองหรือทฤษฎีของ ดี.เอ็ม.ไวท์ นี้อธิบายอย่างง่าย ๆ ถึงบทบาท “ผู้ปิดและเปิดประตูสาร” หรือ “ผู้เฝ้าประตู” ของสื่อมวลชน ซึ่งในความเป็นจริงแล้วอาจจะมีขั้นตอนสลับซับซ้อนกว่านี้เช่นข่าวโทรทัศน์ที่ส่งมานั้น ก่อนที่จะส่งมาก็จะต้องมีการคัดกรองจากบรรณาธิการสำนักข่าวนั้นๆ หรือแม้แต่ผู้สื่อข่าวของสำนักข่าวเองก็จะทำหน้าที่ “ผู้เฝ้าประตู” คือเลือกว่าจะทำรายงานข่าวไหนหรือไม่ทำข่าวไหนบ้างก็ได้ และเมื่อข่าวโทรทัศน์นั้นถูกส่งมายังสำนักพิมพ์ สถานีวิทยุกระจายเสียง หรือสถานีวิทยุโทรทัศน์ นอกจากจะถูกคัดเลือกโดยบรรณาธิการข่าวต่างประเทศแล้ว ก็อาจจะถูกคัดกรองจากบรรณาธิการหรือหัวหน้าข่าวในระดับสูงอีกทีก็ได้เช่นกัน นอกจากนั้นข่าวที่ตีพิมพ์หรือออกอากาศไปยังผู้รับสารเมื่อผู้รับสารได้อ่าน ได้รับฟัง หรือได้รับชมแล้วก็อาจจะถ่ายทอดไปยังบุคคลอื่น เช่น สมาชิกในครอบครัวญาติเพื่อน ฯลฯ การถ่ายทอดโดยผู้เปิดรับสารสื่อมวลชนนี้ก็จะเข้าไปในลักษณะ “ผู้เฝ้าประตู” คือเลือกจะถ่ายทอดเพียงบางส่วนหรือส่วนใดส่วนหนึ่งก็ย่อมได้อีกเช่นกัน จึงเห็นได้ว่าข่าวสารสื่อมวลชนมักจะไหลผ่านผู้เฝ้าประตูหรือผู้ปิดและเปิดประตูสารต่างๆ มากมายหลายชั้นทีเดียว

ส่วนข่าวที่ถูกคัดเลือก อาจจะถูกตัดแต่งให้เหมาะสมกับเวลา เนื้อที่ หรือลักษณะสื่อเพื่อส่งไปยังประชาชนผู้อ่าน (พีระ จิร โสภณ, 2544)

นอกจากที่กล่าวมาข้างต้นแล้ว วิลเบอร์ ชรามม์ (Wilbur Schramm) กล่าวไว้ว่า Gatekeeper เป็นผู้มีสิทธิในการเปิดและปิดประตูสารต่างๆ ที่มีมาถึง Gatekeeper ซึ่งการสื่อสารในสังคมทุกวันนี้ Gatekeeper ก็ยังคงมีบทบาทอย่างสำคัญมาก ทั้งนี้ เพราะ Gatekeeper เหล่านี้ ได้แก่ นักข่าว บรรณาธิการข่าว หัวหน้าฝ่ายข่าวต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นข่าวเศรษฐกิจ การเมือง สังคม หรือวัฒนธรรม ผู้เขียน ผู้พิมพ์ นักวิจารณ์ หัวหน้าหน่วยงานด้านสื่อสาร ผู้จัดการโฆษณา ประชากร และพ่อแม่ เป็นต้น

หน้าที่ของ Gatekeeper ไม่เพียงแต่เลือกหรือปฏิเสธสารต่างๆ ที่เข้ามาเท่านั้น Gatekeeper ยังทำหน้าที่จัดสรรนั้นๆ ให้อยู่ในรูปที่เขาต้องการตลอดจนกระทั่งกำหนดการนำเสนอ

ข่าวสาร ระยะเวลาที่หน่วยงานนี้ข่าววารนั้นไว้ว่าจะเสนอในช่วงเวลาใดหรือเสนอสารทั้งหมดซ้ำๆ กัน หรือเลือกเสนอเพียงบางส่วนเท่านั้น

Gatekeeper ผู้ซึ่งควบคุมการไหลของข่าวสารทั้งในระดับชาติและระดับท้องถิ่นก็มีนักข่าว บรรณาธิการข่าว ผู้จัดการโฆษณา ของทั้งหนังสือพิมพ์ท้องถิ่นและหนังสือพิมพ์แห่งชาติ และเครือข่ายโทรทัศน์ ตลอดจนสำนักข่าว

อย่างไรก็ตาม กรณีที่นักข่าวได้รับมอบหมายจากบรรณาธิการข่าวให้ไปหาข่าว นักข่าวผู้นั้นก็จะทำหน้าที่เหมือนกับผู้เฝ้าประตูหรือผู้เปิดประตูสารเช่นกัน คือ เป็นคนตัดสินใจในเบื้องต้นว่าจะเขียนข้อเท็จจริงในเรื่องของข่าวที่ตนหาอย่างไร

การที่นักข่าว และบรรณาธิการข่าว จะตัดสินใจเลือกข่าวอย่างไรนั้น ข้อเขียนของ Bagdikian ได้บอกไว้ว่า ขึ้นอยู่กับปัจจัยดังต่อไปนี้

1. หลักที่ยึดถือในการบริหาร
2. การมองโลกของความจริงและนิสัยของคน โดยมองว่าผู้อ่านต้องการอะไรและมีความปรารถนาอย่างไร
3. ค่านิยม ซึ่งยึดถือโดยกองบรรณาธิการที่มีความเชี่ยวชาญในวิชาชีพ มีมาตรฐานทางด้านความยุติธรรม และเป็นที่ยอมรับในวงวิชาชีพ คือเขาจะเป็นผู้ตัดสินใจว่าอะไรที่ผู้อ่านในหมู่คณะของเขาควรจะได้รู้
4. การประเมินค่าของข่าวสาร โดยการแข่งขันของสื่อ
5. ค่านิยมส่วนตัว และนิสัยแปลกๆ ของบรรณาธิการ เช่น ถ้าบรรณาธิการกลัวหรือไม่ชอบอะไรบางอย่าง เขาจะไม่อนุญาตให้สิ่งที่เขาไม่ชอบปรากฏอยู่ในข่าว หรือตีพิมพ์บนหนังสือพิมพ์ในขณะที่เขาเป็นบรรณาธิการอยู่

นอกจากปัจจัยทั้ง 5 แล้ว ยังมีสิ่งที่เกี่ยวข้องกับการตัดสินใจของบรรณาธิการอีก เช่น ปัจจัยเรื่องเวลา และเนื้อที่การเสนอข่าวสาร ตัวอย่างเช่น นักข่าวที่หาข่าวมาได้แล้ว รายงานข่าวเข้าสู่หน่วยงานของตนเองก็จะมีคนอื่นๆ คือพวก Rewriter เป็นผู้เฝ้าประตูอีกต่อหนึ่ง พวกนี้จะทำหน้าที่ตบแต่งข่าว จะโดยการตัดทอน ย่อหน้า ตัดบางประโยค บางคำของข่าว หรืออาจจะไม่แก้ไขต้นฉบับข่าวที่นักข่าวคนนั้นส่งมาเลยก็ได้ แล้วก็ส่งข่าวนั้นออกไปตีพิมพ์หรือออกอากาศ แต่บางครั้งเมื่อส่งข่าวไปแล้วไม่ได้ตีพิมพ์ก็มี ทั้งนี้ เพราะเนื้อที่ในหน้าหนังสือพิมพ์ไม่พอ หรือเวลาในการกระจายเสียงมีไม่พอ อาจจะเป็นเพราะผู้จัดการฝ่ายโฆษณารับโฆษณาเข้ามามากจนทำให้เนื้อที่และเวลาในการเสนอข่าวไม่พอ ตัวผู้จัดการฝ่ายโฆษณานี้ก็ถือว่า ทำหน้าที่เป็น Gatekeeper เช่นกัน (e-book.ram.edu)

การที่นักข่าวและองค์กรสื่อจะตัดสินใจทำข่าวและเลือกประเด็นข่าวในการนำเสนอให้สาธารณชนรับรู้รับทราบในแต่ละวัน มีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องนำหลักทฤษฎีผู้ปิดและเปิดประตูสารนำมาใช้ประกอบการศึกษาวิเคราะห์ข้อมูล

ผู้ควบคุมข่าวสาร หรือนายประตูข่าวสาร เป็นบุคคลซึ่งควบคุมการไหลของข่าวสาร บุคคลเหล่านี้จะเป็นผู้ตัดสินใจว่า ข่าวสารอะไรที่ควรส่งต่อไป และข่าวสารอะไรควรส่งเข้าหน่วย หรือข่าวสารอะไรควรตัดทิ้งไปทั้งหมด บุคคลที่ทำหน้าที่ปิดและเปิดประตูข่าวสารนี้ขึ้นอยู่กับระหว่างตัวข่าวสารและผู้รับสารคือ สื่อมวลชน (ชัยยุทธ โชติบาล, 2541)

เมื่อการทำข่าวเชิงสืบสวนในปัจจุบันมีจำนวนลดน้อยลง โดยนักข่าวหลายคนให้ความเห็นตรงกันว่า สาเหตุสำคัญมาจากปัจจัยเรื่องภาระกิจงานข่าวประจำวันที่มีค่อนข้างมาก ประกอบกับนโยบายขององค์กรข่าวแต่ละแห่งไม่เหมือนกัน บางแห่งก็สนับสนุนบางแห่งก็ไม่สนับสนุน ทั้งที่ข่าวเชิงสืบสวนเป็นข่าวที่ได้รับการยอมรับจากสังคมไทยและในต่างประเทศอย่างมาก

การนำทฤษฎีผู้เฝ้าประตูข่าวสารมาใช้ประกอบการศึกษาวิจัยเรื่องนี้ ช่วยทำให้เห็นถึงปัจจัยที่มีผลต่อการทำงานของนักข่าว ที่ได้รับรางวัลข่าวยอดเยี่ยมมูลนิธิอิศรา อมันตกุล ตั้งแต่ในอดีต ปัจจุบัน และอนาคต รวมถึงนโยบายขององค์กรสื่อ ที่มีผลต่อพัฒนาการทำข่าวเชิงสืบสวนด้วย

2.7 ทฤษฎีการกำหนดระเบียบวาระของข่าวสาร (Agenda-setting theory)

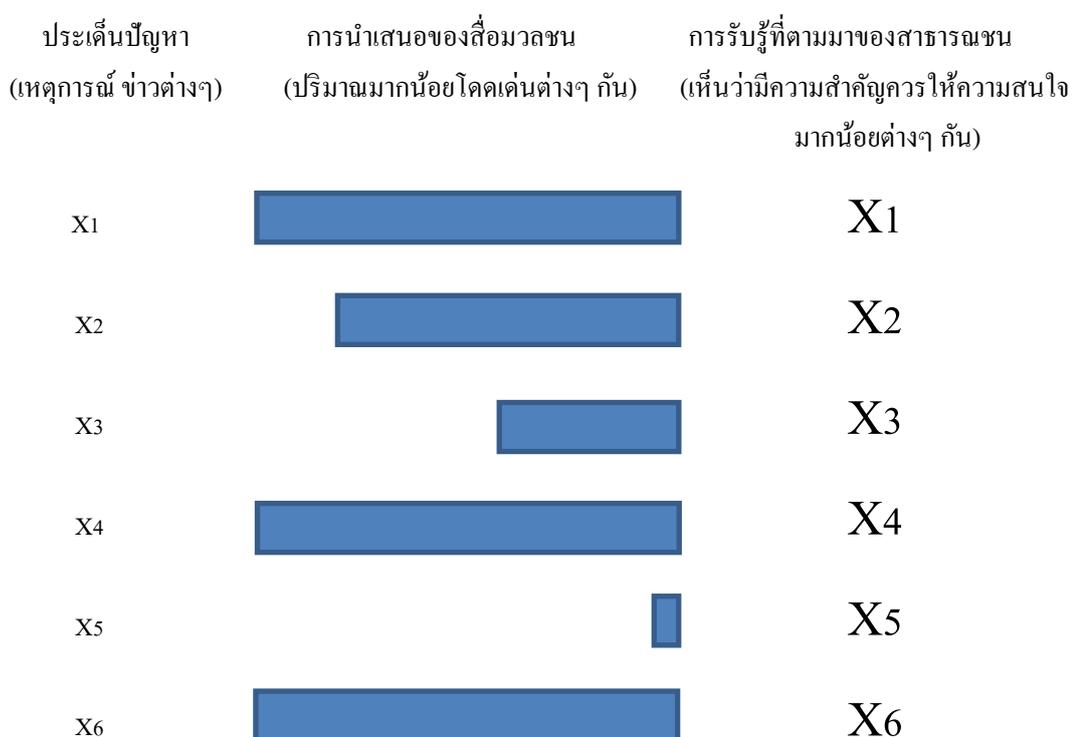
ทฤษฎีการกำหนดระเบียบวาระของข่าวสาร (Agenda-setting theory) เป็นทฤษฎีที่ว่าด้วยการทำงานของสื่อมวลชน ในการกำหนดวาระข่าวสารของคนในสังคม ให้สนใจหรือให้ความสำคัญกับเรื่องใดเรื่องหนึ่ง รวมไปถึงการชี้นำความคิดของคนในสังคมด้วย

วอลเตอร์ ลิปป์แมนน์ ถูกระบุว่า เป็นเจ้าของรากฐานแนวคิดเรื่องทฤษฎีบทบาทและผลของสื่อมวลชนในการกำหนดวาระข่าวสาร โดยวอลเตอร์ได้กล่าวไว้ในหนังสือ Public Opinion (Lippman, 1922) ว่าด้วยบทบาทในการสร้างภาพในหัวสมองของคนเรา โดยมนุษย์ในสังคมมักจะตอบสนองต่อสิ่งแวดล้อมต่างๆ ผ่านภาพในหัวสมอง ที่ถูกเติมแต่งจากการรับรู้ผ่านประสบการณ์ทางอ้อมที่นำเสนอโดยสื่อมวลชน ก่อนที่ โคเฮน (Cohen, 1963) จะนำแนวคิดของลิปป์แมนน์มาใช้ในการวิเคราะห์บทบาท การกำหนดวาระข่าวสารของสื่อมวลชน

โดยอธิบายแนวคิดนี้ว่า “หนังสือพิมพ์ (สื่อมวลชน) มีบทบาทสำคัญมากกว่าเป็นเพียงผู้นำเสนอข่าวสารและความคิดเห็นเท่านั้น สื่อมวลชนอาจจะไม่ประสบความสำเร็จมากนักในการ

บอกให้ประชาชนคิดอย่างไร (What to think) แต่มักจะประสบความสำเร็จอย่างมากในการบอกให้ประชาชน(ผู้อ่านหนังสือพิมพ์) คิดเกี่ยวกับอะไร (What to think about)”

ต่อมา แม็คคอมบ์ส และชอว์ (McCombs and Shaw, 1972) ได้ศึกษาแนวคิดนี้ด้วยวิธีการวิจัยเชิงประจักษ์ และพบว่าผู้อ่านหนังสือพิมพ์ไม่เพียงแต่ได้รับรู้ว่ามีประเด็นอะไรที่น่าเสนอผ่าน แต่ยังรับรู้ถึงความสำคัญมากน้อยของประเด็นที่น่าเสนอด้วย โดยรับรู้ได้จากจำนวนหรือปริมาณความถี่ของข่าวสารในประเด็นนั้น ๆ รวมทั้งตำแหน่งที่ข่าวสารปรากฏในสื่อว่าโดดเด่นสำคัญแค่ไหน ซึ่งกระบวนการเลือกสรร ตกแต่งของสื่อดังกล่าวนี้ คือการกำหนดวาระข่าวสาร (Agenda-setting) ให้กับผู้รับสารในสังคม โดยทั้งสองคนได้ใช้คดีอเตอร่าเกต ในสมัยประธานาธิบดีนิกสัน เป็นกรณีศึกษาการรับรู้ข่าวสารของคนอเมริกันในช่วงนั้น โดยเปรียบเทียบกับเหตุการณ์ข่าวอื่น ๆ และได้เสนอแบบจำลองที่แสดงถึงบทบาทของสื่อมวลชนกับผลต่อการรับรู้ของสาธารณชนที่เป็นไปในเชิงสอดคล้องกัน คือ เรื่องใดที่สื่อมวลชนให้ความสำคัญมากผู้รับสารก็รับรู้เรื่องนั้นสำคัญมากด้วย (ขนาดของความยาวของแท่งแนวนอนแสดงถึงความสำคัญที่สื่อมวลชนกำหนด และขนาดเครื่องหมาย X แสดงถึงความสำคัญที่ผู้รับสารรับรู้)

ภาพที่ 2.2 แบบจำลองการกำหนดวาระข่าวสารโดยสื่อมวลชน

อย่างไรก็ตาม กระบวนการกำหนดวาระข่าวสารในสังคมไม่สามารถมองง่ายๆ ตามกระบวนการต้นดั้งเดิม ที่เชื่อว่าสื่อมวลชนเป็นตัวกำหนดได้เสมอไป เพราะยังมีประเด็นที่ซับซ้อนซึ่งเป็นข้อพิจารณาเพิ่มเติมอีกหลายประการดังนี้

1. แหล่งที่มาของวาระข่าวสาร ซึ่งแม็คควอล (McQuail, 1987) มี 3 แหล่ง คือ 1.) วาระเชิงนโยบายจากนักการเมืองหรือกลุ่มที่มีบทบาทในสังคม 2.) วาระจากสื่อมวลชนในกระบวนการของการรักษาประตูกัดเลือกข่าวสารเหตุการณ์ หรือประเด็นที่มีมูลค่าข่าว (news values) และเป็นที่น่าสนใจของกลุ่มคนอ่าน และ 3.) วาระจากสาธารณชน ผู้สนใจและรับรู้เรื่องราวใดสำคัญ ซึ่งอาจจะเป็นผลมาจากประสบการณ์ตรงจากปัญหาในสังคมหรือการรับรู้ผ่านสื่อมวลชน

2. ใครเป็นผู้กำหนดวาระข่าวสาร ตัวสื่อ มหาชนหรือสาธารณะ ซึ่งผลการศึกษาของแม็คคอมบัส และซอว์ แม้จะพบว่า การเสนอวาระข่าวสารของหนังสือพิมพ์ในช่วงแรกจะมีความสัมพันธ์หรือสอดคล้องกับการรับรู้วาระข่าวสารของผู้อ่านในช่วงที่ทำการทดลองเพื่อคลี่คลายประเด็นว่าสื่อมวลชนเป็นผู้กำหนดวาระข่าวสารจริงหรือไม่ ในช่วงปี 1977 โดยใช้วิธีออกแบบการศึกษาสำรวจแบบข้ามช่วงเวลา (Crosslagged Design) ของผู้อ่านในช่วงระยะเวลา 4 เดือน ซึ่งแสดงถึงแนวโน้มของความสัมพันธ์ในเชิงเหตุและผลตามทฤษฎีการกำหนดวาระข่าวสารจากสื่อมวลชน แต่ยังไม่มียุติที่ชัดเจนว่าความสัมพันธ์ดังกล่าวนี้ไม่ปรากฏว่าเป็นจริงในการศึกษากับสื่อโทรทัศน์

3. ระดับของวาระข่าวสาร มีทั้งระดับปฐมภูมิ (First-level-of-agenda) ซึ่งเป็นหัวข้อหรือประเด็นหลักของข่าวสาร และระดับทุติยภูมิ (second-level-of-agenda) เป็นการจำแนกแยกย่อยลงมา 4. บทบาทผู้รับสารซึ่งการกำหนดวาระข่าวสารอาจเกิดขึ้นไม่เท่ากัน ในลักษณะเดียวกันกับทุกคน 5. วาระข่าวสารกับความเป็นจริง

ขณะที่การชูประเด็น (Priming) และการสร้างกรอบการรับรู้ (Framing) ก็มีความสัมพันธ์กับการกำหนดวาระข่าวสารของสื่อมวลชนเช่นกัน เนื่องจากการชูประเด็นเป็นบทบาทของสื่อมวลชนที่เบนความสนใจของประชาชนให้หันไปสนใจเรื่องใดเรื่องหนึ่ง ส่วนการสร้างกรอบการรับรู้เป็นการจัดระเบียบข่าวสารของสื่อมวลชนด้วยกลวิธีการเลือกสรร (selection) การเน้น (emphasis) การเจาะจง (exclusion) และการขยายตกแต่ง (elaboration) ซึ่งหากจะอธิบายให้เห็นภาพชัดเจน การชูประเด็น ก็คือการนำข้อเท็จจริงในข่าวมาพาดหัวข่าวในหน้าหนังสือพิมพ์ ส่วนการสร้างกรอบการรับรู้ คือการให้ความสำคัญกับรายละเอียดเรื่องใดเรื่องหนึ่งในประเด็นข่าวที่สื่อมวลชนต้องการนำเสนอ อาจจะอธิบายโดยกราฟประกอบได้ (พีระ จิร โสภณ, 2544)

ทั้งนี้ หากพิจารณาบทบาทของสื่อมวลชนตามหลักทฤษฎีการกำหนดระเบียบวาระของข่าวสาร จะเห็นภาพชัดเจนว่าในอดีตสื่อมวลชนมีบทบาทสำคัญอย่างมากในการกำหนดวาระข่าวสาร เป็นตัวกลางการนำคิดและเลือกเสนอข้อมูลข่าวสารในสังคม เป็นผู้นำทางความคิดของสังคม (Opinion Leader) แต่ในปัจจุบันนี้ บทบาทของสื่อมวลชนกำลังถูกท้าทายจากสื่อใหม่ (New Media) หรือที่เรียกว่า “โซเชียลมีเดีย”

ถูกแชร์กันต่อผ่านโซเชียลมีเดียทำให้กลายเป็นประเด็นในสังคมได้ และเมื่อเป็นกระแสสังคม สื่อหลักก็หิบบมาเล่นเป็นข่าวเช่นกัน เช่น กรณีการทะเลาะกันระหว่างพนักงานโรงพยาบาลนคร กับผู้มาชมภาพยนตร์ เป็นต้น

ดังนั้น ในยุคที่ภูมิทัศน์สื่อ (Media landscape) เปลี่ยนแปลงเข้าสู่ยุคสื่อใหม่ การนำทฤษฎีการกำหนดระเบียบวาระของข่าวสารมาใช้ในการวิเคราะห์แนวทางการทำงานข่าวเชิงสืบสวนทั้งในอดีต ปัจจุบัน และในอนาคต จะช่วยทำให้เห็นพัฒนาการข่าวขุดเยียมรางวัลมูลนิธิอิศรา อมันตกุล มากขึ้น ทั้งรูปแบบการจัดการประกวดข่าว รวมถึงกระบวนการทำข่าวของสื่อมวลชน และนโยบายขององค์กร ในการให้ความสำคัญระหว่างการทำข่าวเชิงสืบสวน เพื่อป้องกันปัญหาการทุจริตคอร์รัปชัน หรือการทำข่าวตามกระแสรายวันทั่วไป

2.8 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการศึกษาวิจัย เรื่อง “พัฒนาการข่าวขุดเยียมรางวัลมูลนิธิอิศรา อมันตกุล กับการกำหนดบทบาท และแนวทางในการรายงานข่าวเชิงสืบสวนเกี่ยวกับการทุจริตคอร์รัปชัน” ผู้วิจัยได้ศึกษางานวิจัยที่เกี่ยวข้องจำนวน 5 เรื่อง เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาวิเคราะห์เนื้อหาข่าวที่ได้รับรางวัลยอดเยี่ยมของมูลนิธิอิศรา อมันตกุล จำนวน 1 เรื่อง และการศึกษาเชิงเปรียบเทียบระหว่างข่าวที่ได้รับการเสนอให้เข้าชิงรางวัลพูลิตเซอร์ หรือข่าวที่ได้รับรางวัลพูลิตเซอร์ จำนวน 30 ข่าวกับหนังสือพิมพ์ที่รายงานประเภทข่าวที่ได้รับรางวัลพูลิตเซอร์ประมาณ 30 ฉบับ จำนวน 1 เรื่อง ส่วนอีก 3 เรื่อง เป็นการศึกษาถึงบทบาทและการนำเสนอข่าวเชิงสืบสวนของสื่อมวลชน โดยมีรายละเอียดดังนี้

ชัยยุทธ โชติบาล (2541) ได้ศึกษา “การวิเคราะห์เนื้อหาข่าวที่ได้รับรางวัลยอดเยี่ยมของมูลนิธิอิศรา อมันตกุล ระหว่างปี 2515 ถึง 2539” พบว่า ข่าวที่ได้รับรางวัลยอดเยี่ยม 24 ข่าวนั้น หนังสือพิมพ์มติชน ได้รับรางวัลข่าวยอดเยี่ยมมากที่สุดจำนวน 9 ข่าว รองลงมาคือไทยรัฐ จำนวน 5 ข่าว เดลินิวส์ 3 ข่าว ทั้งข่าวเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมได้รับรางวัลมากที่สุดจำนวน 5 ข่าว ส่วนข่าวรางวัลยอดเยี่ยมที่มีจำนวนข่าวมากที่สุด คือข่าวทุจริตธนาคารกรุงเทพฯ พาณิชยการ (บีบีซี) (ปี 2539) รวม 142 ครั้ง น้อยที่สุด คือข่าวรอยเปื้อนในวงการศึกษ (ปี 2527) เสนอเพียง 2 ครั้ง เหตุการณ์ข่าว

ที่นำเสนอเป็นบทบรรณาธิการมากที่สุด คือ ข่าวอุ้ม-ฆ่าสองแม่ลูก “ตระกูลศรีชนะจันทร์” (ปี 2537) จำนวน 13 ครั้ง และเป็นรายงานความคิดเห็น 26 ครั้ง ข่าวที่ได้รับรางวัลยอดเยี่ยมที่ใช้แหล่งข่าวบ่อยที่สุดคือ ยาม้า (ปี 2538) จำนวน 239 ครั้ง โดยส่วนมากจะเป็นข้าราชการตำรวจ องค์ประกอบที่ปรากฏในข่าวยอดเยี่ยมส่วนใหญ่มีคุณค่าข่าวในด้านความขัดแย้ง ความมีเงื่อนงำและความผิดปกติ และผลต่อเนื่องจากการนำเสนอข่าวยอดเยี่ยมทั้ง 24 ข่าว ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งทางสถานการณ์ นโยบาย บุคคล และการลงโทษตามกฎหมายตามมา

สอดคล้องกับ แคธาลิน เอ. แฮนเซน (Kathleen A. Hansen 1989) ที่ศึกษางานวิจัยเชิงเปรียบเทียบระหว่างข่าวที่ได้รับการเสนอให้เข้าชิงรางวัลพูลิตเซอร์ หรือข่าวที่ได้รับรางวัลพูลิตเซอร์ จำนวน 30 ข่าวกับหนังสือพิมพ์ที่รายงานประเภทข่าวที่ได้รับรางวัลพูลิตเซอร์ประมาณ 30 ฉบับ ระหว่างปี 2528-2532 โดยตั้งสมมติฐานว่าข่าวที่ได้รับรางวัลพูลิตเซอร์สะท้อนให้เห็นการใช้ข้อมูลหลากหลายตลอดจนเทคนิควิจัยข่าวเจาะพิเศษ เอกสารจากห้องสมุด ข้อมูลเอกสาร ข้อมูลทางสถิติมากกว่าข่าวประจำวันทั่วไปที่ขาดแคลนการใช้แหล่งข่าวหลากหลาย หรือการใช้แหล่งข่าวประจำวัน เช่น ข่าวแจก แหล่งข่าวเจ้าหน้าที่ราชการ ย่อมมีผลกระทบต่อคุณภาพการรายงานข่าว ความมั่นคงของข่าวสารประกอบด้วยความหลากหลายและคุณภาพ การวิจัยในสมัยก่อนมุ่งเน้นการวัดช่องทางข่าวสาร หรือความหลากหลายของแหล่งข่าว นักข่าวใช้ช่องทางข่าวในการเข้าถึงแหล่งข่าวรูปแบบนี้ แบ่งออกเป็นแหล่งข่าวประจำ แหล่งข่าวไม่เป็นทางการ และประเภทข่าวพิเศษ แหล่งข่าวที่เป็นบุคคล หรือองค์การ ส่งข้อมูลผ่านช่องทางข่าวสารหนึ่ง การไม่ใช้ช่องทางข่าวสาร และแหล่งข่าวหลากหลายเป็นองค์ประกอบสำคัญในการทำข่าวสู่สาธารณะ

เช่นเดียวกับ อมรรัตน์ มหิทธิรุกข์ (2546) ได้ศึกษาเรื่อง “บทบาทของหนังสือพิมพ์ต่อการเสนอข่าวคอร์รัปชันในหน่วยงานของรัฐ” พบว่า หนังสือพิมพ์ทุกฉบับมีนโยบายให้ความสำคัญต่อข่าวคอร์รัปชันแม้จะไม่มีกำหนดเป็นลายลักษณ์อักษรก็ตาม การเสนอข่าวส่วนใหญ่จะให้น้ำหนักกับข้อมูลจากเอกสารมากกว่าข้อมูลบุคคล ความสำคัญของข่าวขึ้นอยู่กับสถานภาพของบุคคลที่ปรากฏเป็นข่าวความเสียหายของการทุจริตที่เกิดขึ้น ส่วนรูปแบบการเสนอข่าวจะขึ้นอยู่กับนโยบายของหนังสือพิมพ์แต่ละฉบับ ไม่มีกฎเกณฑ์ตายตัว และขึ้นอยู่กับความซับซ้อนและรายละเอียดของข้อมูลข่าว และนอกจากการเสนอในรูปแบบของข่าวแล้ว ยังนำเสนอในรูปแบบของรายงานพิเศษ/บทความ และบทบรรณาธิการ ซึ่งมีผลต่อการกระตุ้นความสนใจจากผู้อ่าน โดยตัวแปรสำคัญที่เป็นข้อจำกัดต่อการทำหน้าที่ของหนังสือพิมพ์ คือ ปัจจัยภายใน ประกอบด้วยกองบรรณาธิการข่าว นายทุนเจ้าของหนังสือพิมพ์ เนื้อที่/ระยะเวลาในการทำข่าว และหลักจรรยาบรรณวิชาชีพ ส่วนปัจจัยภายนอก ได้แก่ อิทธิพลทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคม ข้อจำกัดทางด้านกฎหมาย รายได้จากโฆษณา คู่แข่งทางการตลาดและความสนใจของผู้อ่าน

ขณะที่ มูลนิธิสื่อมวลชนศึกษา โครงการมีเดียมอนิเตอร์ ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “สื่อเชิงสืบสวนในทีวีดิจิทัลช่องข่าวสารและสาระ” เพื่อวิเคราะห์การทำหน้าที่ของสื่ออันสะท้อนถึงประสิทธิภาพสื่อเพื่อสังคม และเสรีภาพของสื่อ ในช่วงปี 2557 ที่สังคมไทยอยู่ภายใต้การปกครองของรัฐบาลที่มาจากการรัฐประหาร พบว่า ช่องที่มีการนำเสนอมากที่สุด คือ Spring News จำนวน 6 เรื่อง (4 ชั่วโมง 6 นาที) ตามด้วย Nation Channel จำนวน 4 เรื่อง (57 นาที) Bright TV จำนวน 2 เรื่อง (24 นาที) และช่อง TNN24 จำนวน 1 เรื่อง (36 นาที) ตามลำดับ ในขณะที่ NEW TV ไม่พบงานเชิงสืบสวนตามเกณฑ์ที่กำหนด แต่เมื่อพิจารณาความหลากหลายของเนื้อหา/ประเด็น ในรายงานเชิงสืบสวน พบว่าช่อง Spring News มีเนื้อหา/ ประเด็นหลากหลายมากที่สุด รองลงมาคือช่อง Nation Channel ทั้งนี้เนื่องจากทั้งสองช่องมีรายการข่าวแนวสืบสวนโดยเฉพาะ อีกทั้งยังมีจำนวนรายงานเชิงสืบสวนที่เป็นไปตามเกณฑ์การศึกษาในครั้งนี้นี้มากกว่าช่องอื่นๆ

อย่างไรก็ตาม ผลการสืบสวน เมื่อประมวลในภาพรวม พบว่า ส่วนใหญ่แล้วการนำเสนองานเชิงสืบสวนยังไม่ถึงขั้นคลี่คลายเงื่อนไขปม และสืบค้นถึงต้นเหตุ จนสามารถส่งสัญญาณจากพื้นที่สื่อสู่ปฏิบัติการสืบสวนในสถานการณ์จริงได้

ส่วน เสนาะ สุขเจริญ (2557) ได้ศึกษากระบวนการทำข่าวสืบสวนการตรวจสอบทรัพย์สินของผู้ดำรงตำแหน่งทางการเมืองในสื่อออนไลน์ : ศึกษากรณีเว็บไซต์สำนักข่าวอิศรา พบว่าการนำเสนอข่าวเชิงสืบสวนของสำนักข่าวอิศรา ได้รับความสนใจจากหน่วยงานด้านการตรวจสอบ อาทิ สำนักงานคณะกรรมการป้องกันและปราบปรามการทุจริตแห่งชาติ (ป.ป.ช.) และสำนักงานการตรวจเงินแผ่นดิน (สตง.) นำข้อมูลจากสำนักข่าวอิศรามาไปใช้ประโยชน์ในการตรวจสอบทรัพย์สินผู้ดำรงตำแหน่งทางการเมืองและตรวจสอบการทุจริตภาครัฐ ขณะที่สื่อมวลชนกระแสหลักก็มีการนำไปเผยแพร่ต่อ และมีข้อเสนอแนะต่อคนที่ทำงานด้านข่าวต้องตระหนักในการทำหน้าที่ตรวจสอบบุคคลและนโยบายสาธารณะอย่างตรงไปตรงมาเป็นมืออาชีพ มีความกล้าหาญ ยึดอุดมการณ์ในวิชาชีพ เรียนรู้ และให้ความสำคัญในการทำข่าวสืบสวน

ทั้งนี้ ผลจากการศึกษางานวิจัยทั้ง 5 เรื่องนี้ ทำให้ได้รับทราบแนวทางการศึกษางานวิจัยว่ามีวิธีการและขั้นตอนการดำเนินงานเป็นอย่างไรบ้าง อาทิ เครื่องมือที่มีการนำมาใช้ในการทำวิจัย ซึ่งจะแบ่งออกเป็น 2 ส่วนหลัก คือ การวิเคราะห์เนื้อหาข่าว และการสัมภาษณ์ผู้เกี่ยวข้อง ขณะที่ผลงานวิจัยที่ออกมาจะช่วยทำให้มองเห็นภาพกระบวนการทำข่าวเชิงสืบสวนในประเทศไทย รวมถึงปัญหาและอุปสรรคต่างๆ โดยเฉพาะประเด็นเรื่องนโยบายขององค์กรสื่อ ซึ่งถือเป็นองค์ประกอบสำคัญที่มีผลต่อการตัดสินใจของสื่อมวลชนในการทำข่าวเชิงสืบสวน ซึ่งผู้วิจัยจะนำข้อมูลที่ได้รับไปใช้เป็นแนวทางในการทำวิจัย ในประเด็นเรื่องพัฒนาการของการทำข่าวเชิงสืบสวนในประเทศไทยทั้งในอดีตจนถึงปัจจุบัน และในอนาคตต่อไป